

T. C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

t.
161

TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMENİN **TÜRKİYENİN SANAYİLEŞMESİNDEKİ YERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ümit ÜNLÜOĞLU

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Eskişehir - 1986

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
Eskişehir

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TABLOLAR	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKINMA VE SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

I. <u>KALKINMA, SANAYİLEŞME İLİSKİSİ</u>	4
A. KALKINMA SORUNU	5
B. SANAYİLEŞME VE KALKINMA	7
II. <u>SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ</u>	9
A. İLKEL ÜRÜNLERDE UZMANLAŞMA	10
B. İTHAL İKAMESİ	10
C. İHRACATA YÖNELİK SANAYİLEŞME	12
D. STRATEJİLERİN GENEL DEĞERLEMESİ	13

III. <u>TARIMA DAYALI SANAYİLEŞME</u>	14
A. TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMENİN TANIMI	14
B. TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMENİN ANLAMI	17

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

AZGELİŞMİŞ ÜLKELERİN ÖZELLİKLERİ ÇERÇEVESİNDE TARIMA DAYALI SANAYİLEŞME

I. <u>AZGELİŞMİŞ ÜLKELERİN BAŞLICA ÖZELLİKLERİ</u>	18
A. EKONOMİK ÖZELLİKLER	19
B. DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER	20
C. TEKNOLOJİK ÖZELLİKLER	20
II. <u>TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMENİN DAYANAKLARI</u>	21
A. MEVCUT TARIMSAL POTANSİYELDEN YARARLANMA	21
B. SANAYİ GİRDİLERİNİN UCUZ OLARAK ÜLKE İÇİNDEN TEMİN EDİLMESİ	22
C. MUKAYESELİ ÜSTÜNLÜK YARATILMASI	23
D. YAYGIN SANAYİLEŞMENİN PAHALI OLMASI VE TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMEDE DÖVİZ GEREĞİNİN DÜŞÜK OLMASI	24
E. İHRACATIN ARTTIRILMA İMKANININ DAHA FAZLA OLMASI	25
F. İSTİHDAM SORUNUNUN ÇÖZÜMÜNDE ETKİLİ OLMASI	26
G. İLERİ TEKNİK BİLGİ GEREKSİNİMİNİN OLMAMASI	27

III. <u>TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMENİN DAYANAKLARI İLE AZGELİŞMİŞ ÜLKELERİN ÖZELLİKLERİNİN İLİŞKİLENDİRİLMESİ</u>	28
A. TARIMSAL POTANSİYELDEN YARARLANMA	28
B. DIŞ TİCARET KAZANÇLARINDAN YARARLANMA	29
C. TEKNİK BİLGİ VE GİRDİ GEREĞİNİN DÜŞÜK OLMASI.	30
D. YATIRIM GEREĞİNİN DÜŞÜK OLMASI.	31

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

TÜRKİYE'DE PLANLI DÖNEMDE İZLENEN SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ ÇERÇEVESİNDE TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMENİN YERİ

I. <u>PLANLI DÖNEMDE İZLENEN SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ</u>	35
A. BİRİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA SANAYİLEŞME STRATEJİSİ	35
B. İKİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA SANAYİLEŞME STRATEJİSİ	40
C. ÜÇÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA SANAYİLEŞME STRATEJİSİ	43
D. DÖRDÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA SANAYİLEŞME STRATEJİSİ	48
E. BEŞİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA SANAYİLEŞME STRATEJİSİ	52
II. <u>PLANLI DÖNEMDE TÜRK SANAYİLEŞME STRATEJİLERİNDE TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMENİN YERİ</u>	56

A. BİRİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMENİN YERİ	58
B. İKİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMENİN YERİ	60
C. ÜÇÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMENİN YERİ	64
D. DÖRDÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMENİN YERİ	68
E. BEŞİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMENİN YERİ	73
S O N U Ç	79
K A Y N A K Ç A	85

T A B L O L A R

<u>Tablo No</u>		<u>Sayfa No</u>
1	Gayrisafi Yatırım.	37
2	Üretim Hedefleri	38
3	Sektörlerin Gayrisafi Milli Hasıla İçindeki Yerleri.	39
4	Yatırımların Sektörlere Göre Dağılımı.	41
5	Sektörlerin Gayrisafi Milli Hasıla İçindeki Payları.	43
6	Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörlere Göre Dağılımı.	46
7	Üretimin Sektörlere Göre Dağılımı.	47
8	Sektörel Sabit Sermaye Yatırımları	50
9	Üretimin Sektörlere Göre Dağılımı.	51

10	Sektörel Sabit Sermaye Yatırımları.	54
11	Ana Sektörler İtibariyle Üretimin Gelişimi. .	55
12	İmalat Sanayii Üretim Hedefleri, Üretim Payları, Artış Hızları.	59
13	İmalat Sanayii Üretim Hedefleri, Üretim Payları, Artış Hızları.	61
14	İmalat Sanayiinde İhracat Tahminleri.	63
15	İmalat Sanayii Üretim Hedefleri Üretim Payları, Artış Hızları.	65
16	İmalat Sanayiinde İhracat Tahminleri.	67
17	İmalat Sanayii Üretim Hedefleri Üretim Payları, Artış Hızları.	69
18	İmalat Sanayii İhracat Tahminleri	72
19	İmalat Sanayiinde Üretim Hedefleri, Üretim Payları, Artış Hızları.	74
20	İmalat Sanayii İhracat Tahminleri	77

G İ R İ Ş

İktisadi kalkınma ve büyüme, yakın geçmişten bu yana tüm dünya ülkelerinin en önemli iktisadi ve sosyal sorunlarından birisi haline gelmiştir. Sorunun, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomi biliminin de en önemli konusu durumuna geldiği söylenebilir. Özellikle azgelişmiş ülkeler için büyük önem taşıyan iktisadi kalkınma sorunu; genel olarak, bugüne kadar kalkınma çabalarının istenilen düzeyde ve uygun yöntemlerle yürütülememesi nedeniyle çözümlenememiştir.

Azgelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelerle aralarındaki mesafeyi kapatmaları için alacakları ilk önem, kalkınma hızını artırmak şeklinde olacaktır. Bu da genel olarak, etkin biçimde sanayileşme ile gerçekleştirilebilir. Önemli olan ülkelerin en uygun sanayileşme stratejisini uygulayabilmeleridir.

Günümüze kadar bütün ülkeler, içinde buldukları ekonomik, sosyal ve siyasal koşullara göre belirlenen bir sanayileşme stratejisi uygulamaya çalışmış ve çalışmaktadırlar. Bu stratejisi uygulamaya çalışmış ve çalışmaktadırlar. Bu stratejilerin uygulanma koşulları, başarısı ve ekonomide yarattığı sonuçlar ve olumsuz etkileri ülkelerin ekonomik ve sosyal durumlarına ve koşullarına göre farklı olmuştur.

Az gelişmiş ülkelerin, sahip oldukları başlıca özelliklerinden yararlanılarak, kalkınma çabası çerçevesinde tarıma dayalı sanayileşme tercihinin ayrıntılı bir biçimde ele alınmasında yarar vardır. Tarıma dayalı sanayileşmenin, sistemli bir gelişmeyi ve sanayileşme ile mevcut potansiyelden yararlanmayı önermesi; stratejinin mantığa uygunluğu ve iktisadiliği bakımından önem taşır. Tarıma dayalı sanayileşme ile kalkınma; kıt kaynakları olabildiğince az kullanılarak mümkün olabilecek en yüksek sonuçları sağlayacak biçimde başlatılıp, sürdürülmüş olacaktır. Böylece öbür iktisadi sektörlerin gerektirdiği kaynaklar da, bu amaçlar için kullanılabilir.

Bu çalışmamızda az gelişmiş ülkelerin sahip oldukları kaynakları harekete geçiren ve sanayileşme olgusunu sistemli bir şekilde gerçekleştirme amacını taşıyan tarıma dayalı sanayileşme tercihinin ve bu tercihin Türkiye'nin sanayileşmesindeki yerini ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde başlıca temel kavramlar ele alınmış ve tarıma dayalı sanayileşmenin tanımı ve anlamına yer verilmiştir. İkinci bölümde, az gelişmiş ülkelerin özellikleri ve tarıma dayalı sanayileşme tercihi ilişkilendirilmiş, üçüncü bölümde de Türkiye'de planlı dönemde izlenen sanayileşme stratejileri çerçevesinde tarıma dayalı sanayileşmenin yeri incelenmeye çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise çalışmanın çeşitli yerlerinde elde edilen ipuçları ve akla yakın eğilimler topluca ortaya konulmuştur.

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

KALKINMA VE SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

I. KALKINMA, SANAYİLEŞME İLİSKİSİ

Bilindiği gibi az gelişmiş ülkeler bir yoksulluk çemberi içerisindedirler. Bugün dünya nüfusunun büyük bir kısmına sahip olmalarına karşın (% 70,9); dünya gelirinin oldukça küçük bir kısmına (% 17,6) sahip olan bu ülkeler, bu çemberden kurtulma çabası içindedirler(1).

Az gelişmiş ülkelerin arzusu, yaşadıkları olumsuz ekonomik ve sosyal koşulları ortadan kaldırmak; gelişmiş

(1) A. Çıkin, Gelişmekte Olan Ülkelerde Kırsal Alanların Sanayilesmesi ve Kooperatifler, İzmir 1982, s.7.

lkelerle aralarında giderek büyüyen yaşama düzeyindeki farklılığı azaltmak ya da ortadan kaldırmaktır. Azgelişmiş lkeler, bu temel amaca çeşitli yollardan ve çeşitli hızlarla ilerlerken, birçok güçlükle karşılaşacaklarını ve gelişmiş ülkelere oranla -aradaki farkı kapatmak için- daha hızlı koşmaları gerektiğini bilmektedirler. Gidilecek yol, harcanan çabalara göre, kimi azgelişmiş ülkeler için giderek kısılacak, kimileri için uzunluğunu koruyacaktır.

A. KALKINMA SORUNU

Bilindiği gibi kalkınma, üretimin ve kişi başına düşen milli gelirin arttırılması ile birlikte; ekonomik, sosyal ve kültürel yapının da değiştirilmesi, başka bir deyişle yapısal değişmenin sağlanması olarak tanımlanabilir(2).

Ne var ki, azgelişmiş ülkelerin kalkınmalarını zorlaştıran faktörler vardır. Bunlardan en önemlilerini kısaca şöyle sıralayabiliriz:

- Nüfus baskısı: Bu ülkelerde kişi başına düşen milli gelir düşüktür. Ekonomide belirli bir gelir artışı olsa bile; bu artışın nüfus artışına yol açacağı, artan nüfusun da gelir artışını emerek, geliri eski düzeyine

(2) V. Savaş, Kalkınma Ekonomisi, İstanbul 1974, s.5.

indireceği biçiminde Neo Malthusyen görüşlere bile rastlanmaktadır. Nüfus artışının; sermaye birikimi yetersiz ve teknolojik düzeyi geri olan ekonomilerde kalkınmayı zorlaştırdığı ve geciktirdiği genellikle kabul edilmektedir.

- Yetersiz sermaye birimi: Az gelişmiş ülkelerde sermaye birikimi yetersizdir. Bu ülkelerde sermaye birikimini engelleyen ilk neden; kişi başına düşen milli gelirin düşük olmasıdır. Bu durum, tasarrufun çok küçük oranlarda kalmasına neden olur. Gelir dağılımının adaletsiz oluşu da diğer bir nedendir.

Sermaye birikimi, hem ekonomideki parasal gelir artışının, hem de üretim kapasitesi yaratılmasının kaynağıdır. Dolayısıyla az gelişmiş ülkelerde sermaye birikiminin yetersiz ve yavaş olması hem gelir artışının, hem de üretim artışının az olmasına neden olacaktır(3).

- İkili yapı: Az gelişmiş ülkeler ikili yapıya sahip ülkelerdir. Bu ülkelerin ekonomilerinde; bir yandan sanayi ülkelerinin piyasa yapısına, ileri teknolojisine, bankacılık düzenine ve modern organizasyonuna rastlanacağı gibi, bir yandan da; aile ekonomisine, geri teknoloji ve geleneksel organizasyona rastlanır(4). Sanayi işletmelerinin yoğun

(3) E. Han, Türkiye Ekonomisi, Eskişehir 1979, s.27.

(4) V. Savaş, Kalkınma, s.20.

bir biçimde büyük kentlerin civarında toplandığı, ayrıca gelişmiş ülkelerle telgraf, telefon, teleks gibi telekomünikasyon ağının bu yörelerde yoğunlaştığı, yurtiçi ve yurtdışı ticareti düzenleyen firmaların da bu kentlerde toplandığı görülür. Ayrıca pekçok sosyal kurum kentlerde yer almıştır. Oysa kırsal bölgeler; yol, su elektrik, okul ve hastane gibi temel hizmetlerden yoksundurlar. Kentlerle, kırsal bölgeler arasındaki farklılık, kentlerle, gelişmiş ülkeler arasında dahi bulunmamaktadır.

- Dış ticaretin geriletici etkisi: Bu konuda özellikle, ticarete bulunan gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasında oluşan ticaret hadlerinin, uzun dönemde azgelişmişlerin aleyhine işlediği ileri sürülür. Bu görüşü savunan iktisatçılardan Prebisch'e göre, gelişmiş sanayi ülkelerindeki oligopolist pazar yapısı nedeniyle fiyatların aşağıya doğru esnek olmaması sonucunda teknolojik ilerlemelerden doğan kazançlar yüksek ürün fiyatlarıyla faktör sahiplerinin gelirini artırmaktadır. Buna karşı azgelişmiş ülkelerde meydana gelen verimlilik artışları, tarımsal ürün ve hammadde pazarlarında işleyen rekabet nedeniyle fiyatların düşmesine neden olmaktadır. Sonuçta, azgelişmiş ülkelere zengin ülkelere dış ticaret hadleri yoluyla sürekli bir gelir aktarımı olmaktadır.

B. SANAYİLEŞME VE KALKINMA

İktisadi kalkınma olgusuna değişik bir yönden baktı-

ğımızda bunun; üretim yöntemlerinin, kullanılan kaynakların ve donatımın, tüketim, tasarruf ve yatırım alışkanlıklarının, mal ve hizmetlerden yararlanma biçimlerinin, insanlar arasındaki ilişkilerin ve dünya görüşlerinin değişmesi olduğunu söyleyebiliriz(5).

Öte yandan sanayileşmeyi, ekonomik gelişmenin temel bir aracı; öteden beri özellikle ilkel yöntemlerle tarımla uğraşan, oldukça cılız bir sanayi yapısına sahip ve bundan genellikle hammadde ve tarım ürünleri ihraç eden bir ülkenin iktisadi yapısını, bu olumsuzlukları sanayi lehine değiştirmesi biçiminde görebiliriz(6).

Bu arada sanayileşmeye başlayan bir ülkede; fabrikaların kurulması, küçük el sanatlarının giderek ortadan kalkması ve bunun yerine fabrika işçiliğinin ve seri üretim sürecinin ortaya çıkması, kırsal bölgelerden, sanayi bölgelerine işgücü akımının başlaması ve buna bağlı olarak kent nüfusunun artması, kökleşmiş geleneksel ilişki ve davranışların ve akrabalık sisteminin yıkılması gibi ekonomik, sosyal ve kültürel yargılarda birçok somut değişiklikler kendini gösterir.

(5) N. Serin, Türkiye'nin Sanayileşmesi, Ankara 1963, s.5.

(6) W. Ropke (Çev. H. Çağıl), Zirai Memleketlerin Sanayileşmesi, IFM, Cilt 2, Sayı: 1, s.7.

Görüldüğü gibi; yukarıda kısaca değinilen kalkınma sorunun içeriği ve kalkınma süreci hemen hemen tüm az gelişmiş ülkeler için sanayileşme olgusu ile özdeşdir. Kalkınma ile sanayileşme arasındaki bu özdeşlik genel kabul görmüş bir durum olmakla birlikte: kalkınmanın temel aracı olan sanayileşme tipinin ise nasıl olacağı konusunda değişik görüşler vardır. Aşağıda, konuya ilişkin kısa ve öz açıklamalar yer almaktadır.

II. SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

Ülkeler; kalkınma sürecinde farklı stratejiler izlerler. Bunun nedenleri olarak şu unsurları sayabiliriz(7).

- Doğal kaynak durumu
- Sermaye birikimi
- Eğitim ve teknik bilgi düzeyi
- İç piyasanın büyüklüğü
- Döviz girişinin durumu
- Kalkınma politikaları

Yukarıda sayılan unsurların, her ülkede farklı biçimde olması, farklı stratejilerin uygulanmasına yol açar. Bu unsurlara bağlı olarak uygulamada ortaya çıkan sanayileşme

(7) V. Savaş, Sanayileşme ve Entegrasyon, İstanbul 1977, s.8.

stratejileri aşağıda kısaca belirtilmiştir.

A. İLKEİ ÜRÜNLERDE UZMANLAşMA

Aslında bütün ÷lkeler kalkınmaya doğal kaynaklarına dayalı ilkel ürünlerin ihracatı ile başlamışlar, daha sonra giderek mamul mal ve hizmet ihracatı konusunda uzmanlaşmaya gemişlerdir(8). Bu stratejiyi sürekli olarak izleyen ÷lkelere ise genellikle küçük ÷lkelerdir ve ihracatları bir ya da iki maldan oluşur(9). İhraç mallarının geliştirilmesi ve gerekli altyapı yatırımları, genellikle yabancı sermaye tarafından gerçekleştirilir. Bu yüzden, yaratılan gelirin büyük bir kısmı ÷lke dışına çıkmaktadır. Bu stratejinin devamı, doğal kaynakların bolluğuna ve ihraç edilen mala yönelik dünya talebinin sürmesine bağlıdır.

B. İTHAL İKAMESİ

Bu strateji; ihraç ürünlerinin teşviki yanında, sanayi yapısının kurulup geliştirilmesini, yani ithalatı ikame eden yurtiçi sınai üretimin giderek arttırılmasını içine alır. Bu stratejinin tercih edilmesinde iki etken vardır: Bunlar:

(8) V. Savaş, Sanayileşmemiz Açısından Türkiye AET İlişkileri, İstanbul 1976, s.11.

(9) İran, Suudi Arabistan, Irak, Venezuela, Seylan ve Zambiya gibi ÷lkeler bu stratejiyi izlemişlerdir.

- Ülkede, ihracat gelirini sürekli kılacak elverişli doğal kaynakların bulunmaması,

- Dengeli bir sanayi yapısı kurma ve ekonomiyi ihracatın belirsizliğinden doğacak tehlikelerden koruma isteğidir(10).

Bu stratejinin tercih edilmesinde, iç piyasanın elverişliliği yanında kalkınma politikasının da önemli etkileri olduğunu söyleyebiliriz.

Dengeli kalkınma stratejisinin bir gereği olan ithal ikamesi döneminin; uygun, bilinçli politikalarla kısaltılmağa çalışılması ve ihracatı teşvik tedbirleri ile desteklenmesi gerekir. Aksi halde ekonominin "içe kapalı" bir ekonomi olma tehlikesi vardır. Bu teşvik tedbirleri üretimin bir kısmının "dışa dönük" olmasını sağlar.

Bu stratejinin uygulamaya konması sırasında ekonominin doğal kaynaklara bağlı ihracatı devam eder. Sanayi ürünleri ihracı ise yurtiçi piyasanın doyurulmasından sonra ortaya çıkar. Yeter ki, kurulan kapasiteler buna izin versin. Söz konusu stratejiyi benimseyen ülkelerin amaçlarına ne ölçüde ulaşabilecekleri, sanayileşme süreci ilerledikçe artacak döviz miktarınının sağlanmasına bağlıdır.

(10) V. Savaş, Sanayileşme, s.11.

C. İHRACATA YÖNELİK SANAYİLEŞME

Bu stratejiyi uygulayan ülkeler temelde, belirli bir sınai yapıya ve dolayısıyla ileri sayılabilecek bir gelişmişlik düzeyine ulaşmış olan ülkelerdir. Bu ülkelerde kalifiye işgücü, teknolojik bilgi ve organizasyon düzeni, uluslararası rekabetin gerektirdiği iktisadi ve kurumsal niteliklere uygun sayılabilir. Öte yandan sözkonusu stratejiyi benimseyen ülkelerin hemen hemen hepsinde yabancı sermayenin rolünün çok büyük olduğu görülebilir.

Japonya, Hong-kong, İsrail, Yugoslavya, Güney Kore gibi bu stratejiyi uygulayan ülkelerin ortak amacı, imalat sanayiinde sahip oldukları mukayeseli üstünlüğü kullanmak yönünde olmuştur(11).

Böyle bir stratejinin başarılı olabilmesi için herşeyden önce iç talebin karşılanmış olması gerekir. Öte yandan yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi, bunun için en azından ülkede, ithal ikamesinin yoğun bir biçimde uygulanmış ve ekonominin sanayi ürünlerinde ihracata yönelecek bir aşamaya gelmiş olması gerekir.

(11) Bu stratejinin ilk uygulayıcısı 1920-1930 döneminde Japonya olmuştur. Tamamen dışa dönük bir sanayileşme stratejisi izlemiş ve önemli bir ihracat geliri elde etmiştir.

D. STRATEJİLERİN GENEL DEĞERLEMESİ

Her ülke, içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasal koşullara göre belirlenen bir kalkınma stratejisi uygulamaktadır. İlkel ürünlerde uzmanlaşma ve ithal ikamesi uygulandıkları ilk yıllarda hızlı bir gelişme sağlayabilirler. Ancak sonra ihracat yapısının sanayi ürünlerine ve ithal ikamesi'nin de yatırım mallarına koyması biçimindeki yapısal dönüşümlere sıra geldiğinde ülkelerin zorlandığı görülmektedir(12). İthal ikamesinde, sanayinin geliştirilmesi için; yüksek gümrük tarifeleri, miktar sınırlamaları, kamu yatırımları gibi araçlarla iç piyasa için üretim, ihracata oranla daha kârlı hale getirilir ve böylece üretimin "içe dönük" olması sağlanır. Bu arada ihracat gelirlerinin artırılması içinde, çeşitli teşvik tedbirleri uygulanarak, üretimin bir kısmının "dışa dönük" olmasına çalışılır. Üretimin "içe dönük" hale getirilmesi ile "dışa dönük" gelişim arasında sağlıklı bir dengenin kurulabilmesi önemli bir noktadır(13).

İhracata yönelik sanayileşme az rastlanan bir başlangıç noktasıdır. Çünkü bu stratejinin ilk aşaması, hızlı bir

(12) E. Han, Türkiye'de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi, Eskişehir 1978, s.30.

(13) Üretimde içe dönüklük ve dışa dönük gelişim arasındaki ilişki; "içe dönük" politik araçlara öncelik verilerek, önce yaygın ve güçlü bir sanayinin kurulması ve daha sonra sanayi ürünü ihracına geçilmesi şeklinde giderilebilir.

ithal ikamesi uygulanmasını gerektirir. Az gelişmiş ülkelerde ise, bu politikanın başarı ile tamamlanmasında oldukça büyük güçlüklerle karşılaşılır. Yukarıda sözü edilen denge kurulsun bile hem iç pazarın önemli ölçüde büyük olması, hem de döviz imkanlarının elverişli olması gerekir. Halbuki döviz imkanları ithal ikamesi stratejisinin uygulanmasını büyük ölçüde sınırlar. Ancak, önemli bir noktayı da belirtmek gerekir ki; bazı ülkeler bugün sanayi ürünleri ihracatında uzmanlaşmış ve "dışa dönük" bir yapıya kavuşmuşlarsa, bunun kalkınmalarının ilk yıllarında "iç pazar" a dayalı bir sanayileşmeye ağırlık vermelerine borçludurlar (14). Öte yandan ihracata yönelik sanayileşme stratejisini uygulayan ekonomilerin sayısı arttıkça, dış pazarlarda "tutunmak" ve bu yoldan döviz gelirini arttırmak gittikçe zorlaşmaktadır(15).

III. TARIMA DAYALI SANAYİLEŞME

A. TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMENİN TANIMI

Az gelişmiş ülkelerde kalkınma programlarının, büyük ölçüde sanayileşmeye dayanmasının temel nedeni, ülkenin

(14) Örneğin İsrail 1958'e kadar ithal ikamesi ve tarımın geliştirilmesi stratejisini uygulamış, 1958'den sonra yabancı sermayeye bağımlılığını azaltarak, sanayi ürünleri ihracatını her yıl % 20 oranında arttırmayı başarmıştır.

(15) V. Savaş, Sanayileşmemiz Açısından....., s.18.

mevcut kaynaklarını en iyi şekilde kullanarak kişi başına düşen geliri, devamlı bir artış sağlayacak şekilde yükseltmektir. Ancak ekonomiyi geliştirecek olan sanayi yatırımlarını finanse etmek için çok büyük gelir kaynaklarına ihtiyaç vardır(16). Bu yüzden çabaları büyük ölçüde sanayileşmeye yöneltmeden önce, tarım dalında köklü bir iyileşme ve geliştirmeye yöneltmek ve böylece ekonomik yapıyı, ileride başlayacak olan sanayileşmeyi besleyecek düzeye çıkarmak gerekmektedir.

Az gelişmiş ülkelerde başka gelir kaynağının tarım sektörü olması nedeniyle kalkınabilmek için başlangıç hareketi tarımdan gelmelidir. Bu arada, tarıma gereken ilgiyi göstermeksizin sanayiye geliştirmeye yönelmek, gıda ve diğer mal ve hizmetlerin fiyatlarının yükselmesine neden olacağı için enflasyonist etkilerin doğmasına yol açabilecektir.

Çalışmanın ileriki bölümlerinde ayrıntılı olarak ortaya konulduğu gibi, az gelişmiş ülkelerin sahip oldukları özellikler nedeniyle, tarım sektörü ekonomide büyük önem taşır. Bu yüzden kalkınma çabası çerçevesinde, tarıma dayalı sanayileşme tercihinin önemle ve ayrıntılı bir biçimde incelenmesi gerekir.

Tarıma dayalı sanayileşme en basit deyimle, daha çok tarımsal üretimle bütünleşebilen sanayileşme tercihidir.

(16) N. Serin, Türkiye'nin, s.7-8.

Geniş anlamda ise; tarım sektöründen sağlanan bitkisel, hayvansal ve orman hammaddelerine dayalı bir sanayileşme olduğu kadar; bizzat tarım sektörünce talep edilen verimliliği arttırıcı, modern girdi ve araçların üretimine ağırlık veren bir sanayileşme olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle, bu tür sanayileşmede ekonomide yaratılan sanayinin belirgin özelliğinin; tarımsal girdi kullanan sanayiler ile tarıma sınıai girdi sağlayan sanayilerce oluşturulmasıdır. Buna göre; imalat sanayinin alt sektörleri dikkate alındığında, bir yandan gıda, işçi, tütün, dokuma ve giyim, orman ürünleri, kağıt, deri ve kösele, sanayii gibi tümüyle yada çok büyük oranda tarımsal girdi kullanan sektörler, tarıma dayalı sanayileri oluştururlar. Bu sanayileri, gerisel bağıllık yönünde tarıma dayalı sanayiler olarak tanımlıyabiliriz. Öte yandan da, yine imalat sanayinin; özellikle gübre, kimya (tarımsal mücadele araçları), tarım alet ve makineleri gibi alt sektörleri, hemen hemen tümüyle çıktılarını tarım sektörüne girdi olarak veren sanayilerdir. Dolayısıyla bu sanayileri de önsel bağıllık yönünden tarıma dayalı sanayiler olarak tanımlıyabiliriz(17).

(17) Az gelişmiş ülkelerin kiminde, önsel ve gerisel bağıllıklar doğrultusunda tarıma dayalı olma özelliği sürdürülürken, kimilerinde de daha başka kriterler dikkate alınmıştır. (Nitekim, Türkiye'nin Birinci sanayi planında büyük ölçüde tarıma dayalı olma özelliği dikkate alınırken: örneğin Güney Kore'de ihracata yönelme kriteri göz önünde tutulmuştur.

Tarıma dayalı sanayileşmede sistemli bir gelişme, bir sanayileşme sözkonusudur. Buda; tarım sektörünü geliştirerek tarım üretimini ve verimi artırmak, tarım ürünlerini en iyi şekilde değerlendirecek sanayiler kurmak şeklinde olacaktır.

B. TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMENİN ANLAMI

Az gelişmiş ekonomiler, tarımsal yapıdan sanayileşmiş bir yapıya ulaşmak için bilindiği gibi genellikle ithal ikamesi stratejisini izlemişlerdir. Ancak bu strateji çerçevesinde yaratılmaya çalışılan sanayilerin temel özellikleri farklı olabilmektedir. Bu ülkelerin sahip oldukları ortak özellikler dikkate alındığında, en azından kalkınmanın başlatılması, daha sonra da belirli bir gelişmişlik düzeyine ulaşılmasında, çalışmanın daha sonraki kısımlarında ayrıntısı ile üzerinde durulduğu gibi, tarıma dayalı sanayileşmenin belirgin üstünlükleri vardır. Buna göre, tarıma dayalı sanayileşmenin temel amacı; tarım ile sanayi arasındaki karşılıklı ilişkinin yeterli bir tüketim ve sanayinin kendi kendini besleyebilmesi için gerekli sermaye birikiminin optimal bir büyümeyi sağlayacak biçimde kurulmasıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

AZGELİŞMİŞ ÜLKELERİN ÖZELLİKLERİ ÇERÇEVESİNDE TARIMA DAYALI SANAYİLEŞME

Yukarıda tanımlı verilen ve anlamı üzerinde durulan tarıma dayalı sanayileşme tercihinin, birçok az gelişmiş ülke için uygun olup olmayacağını çeşitli yönlerden ele alınması gerekecektir. Bu amaçla, aşağıda önce az gelişmiş ülkelerin başlıca özellikleri ele alınmış, sonra böyle bir tercihin ileri sürülebilecek dayanakları ortaya konmuş, daha sonra da bir karşılaştırma yapılmıştır.

I. AZGELİŞMİŞ ÜLKELERİN BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

Az gelişmiş ülkeleri: kişi başına düşen milli geliri, gelişmiş, ileri sanayi ülkelerinin kişi başına düşen milli

gelirine oranla düşük olan ülkeler olarak tanımlıyabiliriz. Yapılan bu tanımlı daha da güçlendirmek ve az gelişmiş ülkeleri değişik açılardan kavrayabilmek için, ayrıca çalışmamızın konusu ile ilişkili olması nedeniyle, adı geçen ülkelerin ortak sayılabilecek bazı özelliklerine değinmekte yarar vardır.

A. EKONOMİK ÖZELLİKLER

Az gelişmiş ülkelerde genellikle nüfusun büyük bir kısmı (% 70-90) tarım kesiminde bulunur(18). Bu kesimde aşırı işgücünün bulunması -tarım dışı kesimlerde istihdam imkanının azlığı nedeniyle- gizli işsizliğe yol açar. Kişi başına düşen gelir çok düşük olduğu için, halkın büyük bir kısmı hiç tasarrufta bulunamaz. Harcamalar, genellikle zorunlu tüketim mallarından oluşur. Kişi başına dış ticaret oranı da düşüktür. İşgücü bol ve ucuz olduğu halde tarım kesiminde, tarımsal prodüktivite yetersizdir. Çünkü kullanılan teknikler, gelişmiş ülkelere oranla ilkel olduğu gibi; iyi tohum, gübreleme ve bakım yönünden hemen hemen hiçbir modern teknikten yararlanılmamaktadır. Öte yandan, nüfus artışının hızlı olması nedeniyle ekim alanı sürekli olarak genişletilmektedir. Bu durum da; elverişli olmayan topraklar üzerinde ekim yapılmasına, sonuç olarak ortalama prodüktivitenin düşük olmasına yol açmaktadır.

(18) V. Savaş, Kalkınma, s.15.

B. DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER

Bilindiği gibi az gelişmiş ülkelerin en belirgin özelliklerinin başında hızlı nüfus artışı gelmektedir. Bu durum yüksek bir doğum artış oranından (%40) kaynaklanmaktadır. Aynı biçimde yüksek bir ölüm oranı ve ortalama ömür kısa olduğu halde; sağlık önlemlerindeki olumlu gelişmenin, ölüm oranını azaltması, bu ülkelerde nüfus artışının yine yüksek olması sonucunu doğurmaktadır. Hızlı nüfus artışı; bol ve ucuz işgücü kaynağı olması nedeniyle, öncelikle üretimi artırsa bile sonraları kişi başına ya da işgücü başına düşen sermaye ve toprak miktarı azalacağından üretimde düşmelere yol açacaktır.

C. TEKNOLOJİK ÖZELLİKLER

Az gelişmiş ülkelerde işgücü bol ve ucuz olduğu halde, özellikle tarım kesiminde, dönüm başına gerçekleştirilen üretim çok düşüktür(19). Verimin düşük olması; öncelikle kullanılan tekniklerin ilkel olmasından kaynaklanır. Nüfus artışının hızlı gelişimi nedeniyle tarıma elverişli olmayan alanların ekilmesi de aynı şekilde verimi düşürmektedir.

(19) E. Manisalı, Gelişme Ekonomisi, İstanbul 1975, s.85.

II. TARIMA DAYALI SANAYILEŞME TERCİHİNİN DAYANAKLARI

Ekonomik gelişme ya da sanayileşme için gerekli sermaye, deney ve bilgi birikimini zaman içinde yaratan ülkeler, gelişmenin ileriki aşamaları için gerekli olan dinamizmi elde edebilmişlerdir. Ancak yeterli sermaye, yeterli deney ve bilgi birikimini sağlayamamış günümüz az gelişmiş ülkeleri, bu eksikliklerini gidermenin yollarını aramakta ya da kendileri için uygun gördükleri kalkınma yolunu izlemektedirler. Bu yollardan birisi de kalkınmanın tarıma dayalı bir sanayileşmeyle gerçekleştirilmesidir. Gerçektende tanımı ve anlamı üzerinde önceki bölümde durduğumuz tarıma dayalı sanayileşme, az gelişmiş ülkelerin kalkınma amacına ulaşmalarında ya da kalkınma sürecinde belirli bir düzeye gelebilmelerinde en akılcı seçim olabilir. Böyle bir seçimin yapılması için az gelişmiş ülkelerin akla yatkın gelen gerekçeleri vardır. Aşağıda bu dayanaklar çeşitli açılardan ortaya konulmuştur.

A. MEVCUT TARIMSAL POTANSİYELDEN YARARLANMA

Bilindiği gibi az gelişmiş ülkelerin ortak özelliklerinden en önemlisi, ekonomilerinin temelinde - geri olmakla birlikte- tarımsal bir yapıya dayalı olmasıdır. Bu yüzden toplam üretimin büyük bir kısmı tarım alanında gerçekleştirilir. Dolayısıyla gayrisafi milli hasıla içinde tarımsal üretimin payı oldukça büyüktür. Az gelişmiş ülkelerde; üretim artışlarının sağlanması ve modern üretim yöntemlerinin

uygulanabilmesi, düşük sermaye yatırımları ile mümkün olabilmektedir. Bu durum; -az gelişmiş ülkelerde sermaye birikimi yetersiz olduğu için- gözardı edilmemelidir.

Bu tür ülkelerde; tarımın, toplumun esasen büyük bir kesiminin alışageldikleri üretim alanı olması nedeniyle, kısa bir süre içerisinde iyi bir organizasyon ve yönlendirme ile verimliliğin arttırılması ve kalkınma hareketinin başlatılabilmesi mümkün olabilir. Tarım alanında yapılacak olan organizasyon ve yönlendirme ile verimliliğin arttırılması çalışmaları; çıktılarına tarım sektörüne girdi olarak veren gübre, kimya, tarım alet ve makineleri gibi sektörlerde de talep yaratarak, sonuçta iktisadi nitelikle sanayi kolları kolaylıkla kurularak kalkınma sürecine belirli bir hız kazandırılacaktır.

B. SANAYİ GİRDİLERİNİN UCUZ OLARAK ÜLKE İÇİNDEN TEMİN EDİLMESİ

Bu başlık altında tarım sektörüne "gerisel bağıllık" gösteren sanayiler söz konusudur. Nitekim bu sanayiler: un ve unlu maddeler sanayii, et ve mamulleri, süt ve mamulleri, sebze ve meyve sanayii, bitkisel yağ sanayi, şeker sanayii, yem sanayii, çay sanayiinden oluşan gıda sanayii ile içki sanayii, tütün mamulleri sanayi, dokuma ve giyim sanayii gibi genellikle tüketim malı üreten sanayiler ile orman ürünleri işleme sanayii ve kağıt sanayii gibi genellikle ara malı üreten sanayilerden oluşmaktadır. Bu sanayi dalla-

rının hepsinin hammaddesi tarım kesiminden elde edilmektedir. Azgelişmiş ülkeler, belli bir tarımsal potansiyele sahip oldukları için, tarıma dayalı sanayi kollarına gereksinimli olan hammaddeler ülke içinden kolaylıkla ve nispeten ucuz olarak temin edilebilir durumdadır. Bu yönden tarımsal üretimin; azgelişmiş ülkelerde, kalkınmanın ilk aşamalarında sanayileşmeyi kolaylaştıracak sermayeyi teşkil ettiğini söyleyebiliriz(20). Çünkü adı geçen sanayi kolları için; bol, ucuz ve giderek kaliteli girdi temini güvence altına alınmış olur.

C. MUKAYESELİ ÜSTÜNLÜK YARATILMASI

Mukayeseli üstünlük: her ülkenin sahip olduğu en bol, faktörü yoğun bir biçimde kullanarak üretimde bulunması ve bol olan faktör fiyatının diğer faktörlere oranla düşük olduğu varsayımı ile ulaşacağı üstünlüktür. Ülkelerin oransal üstünlükleri olan alanlarda üretimde bulunması, uzmanlaşması ve birbirleri ile ticarete girmesi son derece yararlı olacaktır(21). Azgelişmiş ülkelerde, ticaret yaparak kalkınma-

(20) "İktisadi Kalkınmanın Zirai Cephesi", Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul 1964, s.12.

(21) Her ülkenin fizik imkânları diğerlerine göre farklı olduğu için, üretimde de farklı faktör produktiviteleri söz konusudur. Ülkeler arasında, yukarıda değinilen türde uzmanlaşma olması, dünya kaynaklarının da etkin kullanımını sağlayacaktır.

larını sağlayabilmek için, nispeten üstün olanakları, tarımsal sanayi alanında uzmanlaşarak dış ticarete yönelmelidirler. Sınai girdi ithalatının az gelişmiş ülkeler için önemi gözönüne alınacak olursa, hammaddesi ülke içinden nispeten ucuz olarak temin edilebilen tarıma dayalı sanayi kollarının, uluslararası ticarete sahip olacakları mukayeseli üstünlük göz ardı edilmeyecek kadar büyüktür.

D. YAYGIN SANAYİLEŞMENİN PAHALI OLMASI VE TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMEDE DÖVİZ GEREĞİNİN DÜŞÜK OLMASI

Tüm sanayi alanlarında sanayileşmeyi öngören yaygın sanayileşmenin büyük miktarlarda yatırım ve girdi için döviz gerektirdiği bilinen bir gerçektir.

Tarıma dayalı sanayileşme tercihinde herşeyden önce tarım üretimindeki verimi artırmak önemli olduğuna göre, ilk aşamada doğrudan tarım kesimine yatırım yapmak gerekecektir. Ancak bu yatırım miktarı, yaygın sanayileşmenin gerektirdiği ölçüde olmayacaktır. Nüfus baskısı, enerji, eğitim ve sosyal altyapı yetersizliği, iç ve dış pazarların darlığı gibi etmenler yaygın sanayileşmeyi en az sermaye birikimindeki yetersizlik kadar olumsuz etkiler. Buna karşın tarıma dayalı sanayileşmenin tercih edildiği az gelişmiş ülkelerde, hammadde büyük ölçüde ülke içinden temin edildiği için döviz gereği düşük olacaktır. Dış ödeme zorluğu çeken az gelişmiş ülkelerin bu gerçeği dikkate alarak, sanayileşmelerinde, en azından sürecin başlangıcında döviz

gereği çok düşük olan tarıma dayalı sanayinin kurulmasına öncelik vermeleri gerekir.

E. İHRACATIN ARTTIRILMA İMKANININ DAHA FAZLA OLMASI

Bütün ülkeler dış ödemeler dengesini sağlamak için ihracatlarını artırmak isterler ve bu konuda çeşitli yollara başvururlar. İhracatı gerçekleştirebilmenin temelde iki şartı vardır. İlki; kaliteli mal üretèbilmek, diğeri bu mala dünya pazarlarında en karlı fiyatı bulabilmektir(22). Özellikle, az gelişmiş ülkeler, durmadan artan bir ihracat yapısı elde etmelidirler. Bu ülkelerde kurulu sanayinin önemli bir kısmının tarıma dayalı faaliyet göstermesi rasyonel olacaktır. Çünkü önemli olan tarımsal üretimi gerçekleştirmek değil, yüksek verim almak; ham tarım ürünü ihraç etmek değil, işlenmiş halde tarım ürünü ihraç etmektir. Oteyandan bu ülkelerde döviz, genellikle tarıma ve doğal kaynaklara bağlı maddelerin ihraç edilmesi ile sağlandığından ihracatın arttırılması, birim başına giderek daha fazla satın alma gücü yaratacaktır.

Tarıma dayalı sanayileşmenin amacı; önce tarımda verimliliği arttırmak, kaliteli ürün üretmek ve bunları işleyerek satmak, bunları işleyecek sanayi tesislerini

(22) Dünya Dosyası 37, 24 Eylül 1984 Pazartesi, s.243.

kurmaktır. Azgelişmiş ülkelerin ihracata verdikleri önem, tarıma dayalı sanayi kollarının dış pazarlara yönelik çalışmasını bir zorunluluk haline getirecektir.

F. İSTİHDAM SORUNUNUN ÇÖZÜMÜNDE ETKİLİ OLMASI

Kalkınma çabası içinde bulunan azgelişmiş ülkelerde istihdam hem sosyal, hem de ekonomik açıdan büyük bir sorun niteliğindedir. Tarımda küçük işletmelerin yaygın bulunması ve bir süreden beri görülen makinalaşma, teknolojinin değişmesi, azgelişmiş ülkelerde işgücünün değerlendirilememesi sorununu ortaya çıkarmıştır.

İşletmelerin aile işgücü ile çalışan ekonomik üniteler olması nedeniyle ve aile işgücünün bir üretim faktörü olarak bölünmezliği, mevcut işgücüne işletme ve tarım dışında çalışma fırsatı temin etmenin zor oluşu, tarım kesiminde gizli işsizliğe yol açmaktadır(23).

Toplumların nüfus artışı hızlandıkça, ekonomik ve sosyal gelişmeleri genellikle düşme göstermektedir. Örneğin gelir ve buna bağlı olarak eğitim düzeyi yükseldikçe doğum oranları düşme göstermektedir. Dolayısıyla eğitim düzeyinin

(23) Nüfus artışı; bir üretim faktörü olan işgücünün kaynağını oluşturduğundan, aile bireylerinin kendi işletmelerinde çalışmalarını, gizli işsizliğe yol açarak ülkelerin istihdam sorununu ağırlaştırmaktadır.

düşük olduğu kırsal kesimdeki nüfus artışı; kentlere oranla daha fazladır. Bu yüzden üretim yapısının özellikle kırsal alanlarda yaşayanların gelirlerini artırıcı ve istihdam imkanlarını geliştirici biçimde düzenlenmesi, kısacası tarımsal faaliyetin yoğunlaştırılması gerekmektedir. Öte yandan tarımsal yapının düzenlenmesi, tarım sektöründe altyapı hizmetleri ve üretim yatırımları gibi iktisadi faaliyetleri artıracığından, işgücü talebinde bundan olumlu yönde etkilenecektir. Bu arada sınai kuruluşların hammadde kaynaklarına yakın yerlerde kurulması, hem işgücü talebini arttıracak, dolayısıyla yeni iş imkanları doğuracak, hem de kentlere göç edilmesini engelleyerek sağlıksız bir kentleşmeyi önleyecektir.

G. İLERİ TEKNİK BİLGİ GEREKSİNİMİNİN OLMAMASI

Az gelişmiş ülkelerin sahip oldukları tarımsal potansiyelin geliştirilmesi sadece iklim ve toprak koşullarının değerlendirilmesi ile mümkün olmamaktadır. Bu potansiyelin geliştirilmesi üretim aşamasından, pazarlama aşamasına kadar yeni önlemlerin alınmasını gerektirmektedir. Ulaştırma, ambalajlama, depolama, tohum ıslahı, verim artırıcı yeni tekniklerin uygulanması, büyük entegre tesislerin kurulması zorunludur. Ancak bu gereklilik; yaygın sanayileşmenin gerektirdiği kadar değildir. Sanayi üretimi belirli bir girişim yeteneği, ileri düzeyde yönetim ve teknik bilgi gerektirir. Bu arada kalifiye işçi de çok önemlidir. Buna karşın, tarıma dayalı sanayileşmede bu gereklilik aynı düzeyde değildir.

III. TARIMA DAYALI SANAYILESMENIN DAYANAKLARI İLE AZGELİŞMİŞ ÜLKELERİN ÖZELLİKLERİNİN İLİŞKİLENDİRİLMESİ

Yukarıda tarıma dayalı sanayileşmenin dayanakları açıklanırken, aslında bu tür bir sanayileşmenin ne gibi ülkelerde uygulanabileceği konusunda bazı ipuçları da verilmiş olmaktadır.

Az gelişmiş ülkeler sahip oldukları tarımsal potansiyeli bilinçli bir şekilde harekete geçirir ve bundan yararlanırsa; tarıma dayalı sanayileşme, kalkınma sürecini en iktisadi biçimde, -en azından kısa ve orta dönem için- başlatabilecek ve ekonomik gelişmeyi belirli bir hıza kavuşturabilecektir.

İkinci bölümün ilk iki kısmında; az gelişmiş ülkelerin özellikleri ve tarıma dayalı sanayileşme tercihinin dayanakları incelenmiştir. Bu kısımda ise; söz konusu özellikler ile dayanaklar birlikte ele alınacaktır. Temel amaç, kalkınmalarını sanayileşme ile gerçekleştirmek durumunda olan az gelişmiş ülkelerin, bunu en iktisadi biçimde tarıma dayalı sanayileşme tercihi ile gerçekleştirecekleri konusunda olumlu noktaları ortaya koymaktır.

A. TARIMSAL POTANSİYELDEN YARARLANMA

Az gelişmiş ülkelerde belirli bir tarım potansiyelinin bulunduğu önceki kısımlarda ortaya konulmuştur. Nüfusun,

toplam istihdamın ve toplam üretimin, büyük bir bölümünün tarımsal nitelikli olması, sözkonusu ülkelerin en önemli ekonomik özelliklerinden birisidir. Sorun, tarım kesiminde aşırı işgücü bulunması nedeniyle ortaya çıkan gizli işsizlik ve gerek işgücü sonucunda, gerekse uygun üretim tekniklerinin kullanılmaması nedeniyle tarımsal verimliliğin oldukça düşük kalmasıdır. Buna karşı, tarıma dayalı sanayileşmenin en büyük ve önemli dayanakları olan tarımsal potansiyelden yararlanma ve hammaddelerin ülke içinden temin edilmesi; adı geçen sanayileşme tercihinin, iyi bir organizasyon ve yönlendirme çalışmaları ile kalkınma hareketini kısa bir sürede başlatabileceği, verimliliği artıracığı, sonuçta işsizlik sorununa da belli ölçüde çözüm getirebileceği ileri sürülebilir.

Az gelişmiş ülkelerin sanayileşme çabasında sahip oldukları bu potansiyelden yararlanmaları, bir yandan tarımsal üretimin verimliliğini artırabilecek, öte yandan verimlilik artışları ile büyüyen tarımsal çıktıları kullanacak sanayilerin kurulmasını sağlayacaktır.

B. DIŞ TİCARET KAZANÇLARINDAN YARARLANMA

Bilindiği gibi döviz az gelişmiş ülkeler için kıt bir kaynaktır. Kalkınmanın ilk aşamalarında, bir yandan ihracatı artırarak döviz gelirlerini çoğaltmak, öte yandan sanayileşmenin gerektirdiği ithal girdilerinin neden olacağı döviz

giderlerini azaltmak önemli bir amaçtır. Ne var ki bu ülkelerin önemli ekonomik özelliklerinden birisi de ihracatlarının genellikle tarımsal ürünlerden; ithalatlarının ise sanai girdilerden oluşmasıdır.

Tarıma dayalı sanayileşme tercihinde en belirgin amaçlardan birisi, ülke içinden temin edilen hammaddeleri işleyecek sanayileri kurmak, böylece döviz giderlerini minimize etmek; ayrıca, ilgili sanayilerce işlenen ve büyük ölçüde mamul hale getirilen ürünleri ihraç ederek öncekine kıyasla elde edilecek döviz gelirlerini maksimize etmektir. Böylece başlatılan sanayileşme ve ekonomik kalkınma dış ticaret yönünden de iktisadi nitelikte olacaktır. Nitekim, bu ülkelerin genellikle tarımsal hammadde ve bundan da öte ele aldığımız kalkınma modelinde tarımsal ürün ihracatında uluslararası pazarlarda sahip oldukları mukayeseli üstünlükten yararlanmaları da mümkün olacaktır.

C. TEKNİK BİLGİ VE GİRDİ GEREĞİNİN DÜŞÜK OLMASI

Tarıma dayalı sanayileşme, geleneksel sanayi dallarının geliştirilmesi olarak düşünülebilir. Dolayısıyla bu tür bir sanayileşmede ihtiyaç duyulan teknik bilgi, girişimci yeteneği, yeni üretim yöntemleri ve üretim girdileri; modern sanayi dallarının geliştirilmesine dayalı bir sanayileşmeye kıyasla daha düşük düzeydedir. Bu nedenle, tarıma dayalı sanayileşmede, ihtiyaç duyulacak yeni yöntem, bilgi

ve girdiler iyi bir planlama ile kısa sürede ve daha düşük masrafla sağlanabilir. Örneğin küçük çapta, basit sulama olanaklarının yaratılması, iyi tohumluk seçimi, gübreleme ve kullanılan tarımsal araçların geliştirilmesi gibi önlemler, tarımsal üretimi birkaç katına çıkarabilir(24). Nitekim, tarımın sahip olduğu önemden dolayı, devletin az gelişmiş ülkelerde tarımla yakından ilgili olması, daha önemlisi, geniş bir tarımsal organizasyona sahip olması ve öteden beri tarımsal üretimi gerçekleştiren yoğun bir nüfusun bulunması da tarıma dayalı sanayileşme tercihinin güçlendiren noktalardır.

D. YATIRIM GEREĞİNİN DÜŞÜK OLMASI

Tarıma dayalı sanayileşmeyi, bir yandan tarımsal girdi kullanan, öte yandan tarıma modern girdi sağlayan sanayilerin kurulup geliştirilmesi olarak tanımlamıştık. Sanayileşme hareketinin özellikle başlatılmasında ve sürdürülmesinde gerek tarımsal girdi kullanan sanayilerin, gerekse tarıma girdi sağlayan sanayilerin kurulmasında gereken yatırım miktarı, modern sanayi dallarına kıyasla daha düşüktür. Başka bir deyişle tarımsal sanayi dallarında sermaye-hasıla katsayısı -en azından kısa ve orta dönemde- öteki sanayi dallarına kıyasla daha düşüktür. Bu durum,

(24) S. Vural, Kalkınma, s.134.

kalkınmanın başlatılmasında döviz gibi kıt olan sermayenin en iktisadi alanlarda kullanılması demektir. Adı geçen sanayi alanlarına yapılan bir birim yatırımın yaratacağı hasılanın yüksekliği yanında belli ölçüde de işgücüne istihdam olanağı sağlayacağı açıktır.

Yukarıda yapmış olduğumuz değerlemeler ışığı altında özet olarak şunları söyleyebiliriz.

Tarıma dayalı sanayileşme, az gelişmiş ülke ekonomilerinin genellikle sahip oldukları tarımsal yapıyı harekete geçirmektedir. Bu, temelde sanayileşme amacına eldeki potansiyelden yararlanarak ulaşma durumunu ifade etmektedir. Böylece hiç mevcut olmayan bir yapıdan değil, elverişlilik gösteren bir potansiyelden yararlanılmaktadır. Bu yönü ile tarıma dayalı sanayileşme tercihi iktisadi bir seçimdir. Sorunun kıt kaynakları kullanma yönüne baktığımızda da, gerek döviz ve teknik bilgi, gerekse sermayenin, tarıma dayalı sanayileşmede, öbür kalkınma tercihlerine kıyasla, daha düşük düzeyde kaldığı ortaya çıkmaktadır. Buna göre kalkınma, kıt kaynakları olabildiğince az kullanarak mümkün olabilecek en yüksek sonuçları sağlayacak biçimde başlatıp, sürdürülmüş olacaktır. Bu arada, tarımsal kesimde sağlanan gelişmeler, kırsal kesim nüfusunun iktisadi ve sosyal durumunu da iyileştirecektir. Böylece hem az gelişmiş ülkelerin gelişme sürecinde ortaya çıkan kırdan kente aşırı iç göç yavaşlatılmış, hem de bu kesimde artan verimlilik sonucu kişi

başına gelir düzeyi yükseltilmiş olacaktır. Bu gelişmenin kalkınmanın ileriki aşamalarında gerek sermaye birikiminin iç kaynaklarla arttırılması, gerekse aşırı kentleşmenin neden olacağı demografik yatırım harcamalarını önlemesi biçiminde çok önemli yan etkileri de ortaya çıkacaktır.

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

TÜRKİYE'DE PLANLI DÖNEMDE İZLENEN SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ ÇERÇEVESİNDE TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMENİN YERİ

Bu bölümde ilk başta 1963 yılından itibaren uygulanan kalkınma planlarında öngörülen sanayileşme stratejileri, çalışmanın amacına uygun bir biçimde kısa ve öz olarak ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bölümün ikinci kısmında, birinci ve ikinci bölümlerde ele alınan tarıma dayalı sanayileşmenin Türkiye'de izlenen sanayileşme stratejilerindeki yeri incelenecektir.

I. PLANLI DÖNEMDE İZLENEN SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

A. BİRİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA SANAYİLEŞME STRATEJİSİ

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının "Hedefleri ve Stratejisi"nin konumuzla ilgili bölümlerinde "Türkiye'de kalkınma dar imkanların uzun bir devre içinde en çok verimli sahalara yatırılması ile gerçekleşecektir. Türkiye gibi milli gelirinin yarıya yakın kısmı tarımdan gelen ve nüfusunun dörtte üçü köylerde yaşayan bir memlekette tarım ile sanayi arasında yatırımlar bakımından tercihin, ya hep ya hiç olarak değil, marjinal ayarlamalar şeklinde düşünülmesi icap eder"(25) denilmektedir.

Öte yandan Birinci Planın tarım-sanayi ilişkisi hakkındaki görüşü ise şöyledir. "Onbeş yıllık hedeflerimiz tarım ve sanayi arasında dengeli bir gelişme esasına dayanmaktadır. Türkiye'nin uzun süreli gelişmesi daha çok sanayileşme yönünde olacaktır. Ancak sanayi sektörünün gelişebilmesi için tarımda belirli ve ileri hedeflere ulaşılması da gerekmektedir...."(26).

(25) Devlet Planlama Teşkilatı, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara 1963, s.527.

(26) DPT, a.g.k., s.39.

Söz konusu planda; ilk beş yılda daha çok daha sonraki dönemlerde ihraç ürünlerinin dış pazarlarda rekabet edebilecek bir duruma getirilmesi için çaba gösterileceği belirtilmektedir. Bu arada ihracat yapısının çeşitlendirileceği ve özellikle toprak ve su ürünlerinde, sanayileşmiş ülkelere göre "emek bolluğu" nedeniyle üstün olduğumuz ileri sürülerek, mamul mal ihracatının geliştirileceği açıklanmaktadır.

Sektör programlarının hazırlanmasında, çeşitli sektörlerdeki gelişme imkanları gözönünde bulundurularak iktisadi ve sosyal hedeflerin dengeli bir gelişme ile nasıl gerçekleştirilebileceği araştırılmıştır. Sektör programları bakımından; tabii kaynakların, yatırılmış sermayenin ve insan gücünün en verimli şekilde kullanılması ilk hedeftir. Ayrıca hızla gelişeceği tahmin edilen bir sektörün hammaddesini üretecek sektör veya sektörlerin de bu gelişme hızına ayak uydurması için gereken tedbirler düşünülmüştür. Çeşitli sektörlerin dengeli gelişmeleri ve gayrisafi milli hasılda yıllık ortalama yüzde 7'lik bir artış sağlamaları için, kamu yatırımları ile özel yatırımlar toplamının 59,65 milyar olması gerekmektedir(27). Toplam yatırımların ana sektörlerle göre dağılımı Tablo 1'de gösterilmektedir.

(27) DPT, a.g.k., s.136.

Tablo 1

Gayrisafi Yatırım (1963-1967)

Sektörler	Milyon TL 1961 Fiyatlarıyla (1)	Gayrisafi yatırım Toplamı Yüzdesi Olan (2)
Tarım	10.548,4	17,7
Madencilik	3.233,0	5,4
İmalat Sanayi	10.089,2	16,9
Enerji	5.134,0	8,6
Ulaştırma	8.159,4	13,7
Hizmetler	3.965,9	6,6
Konut	12.116,0	20,3
Eğitim	4,227,0	7,1
Sağlık	1.346,9	2,3
Turizm	827,0	1,4
T o p l a m	59.646,8	100,0

Kaynak: BBYKP, s.36, Tablo: 49/1

Tablo 1'den görüldüğü gibi tarım sektörüne nisbî olarak oldukça yüksek yatırım yapılması öngörülmüştür. Tarım yatırımlarının yüksek tutulmasında, bugüne kadar tarımın ihmal edilmiş olması, gizli işsizlik gibi çözümü zor sorunların bu sektörde yer alması ve sanayileşmenin başarılı olması için tarımda bir ürün fazlası beklenmesi gibi nedenlerin göz önünde tutulduğu ileri sürülmektedir.

Tablo 2

Üretim Hedefleri
(1961 fiyatlarıyla, milyon TL)

Sektörler	1962 (1)	1963 (2)	1967 (3)	1967 Endeksi 1962=100 (4)	Yıllık Artış % (5)
Tarım	34690,0	36470,0	43560,0	125,6	4,7
Madencilik	2341,4	2583,9	3577,4	152,8	8,7
İmalat Sanayii	18203,5	20867,1	31462,1	172,8	11,5
Enerji	648,0	729,1	1187,7	183,3	12,8
Ulaştırma	3378,2	3744,9	3340,2	158,1	9,6
T o p l a m	59261,1	64375,0	85127,4	143,7	7,5

Kaynak: BBYKP, s.140, Tablo: 52/1

Tablo 2 ekonominin üretim hedeflerini göstermektedir. Tarım sektöründe üretim hedefleri tesbit edilirken, kalkınmanın gıda sanayiinde ve tarımsal ürünleri işleyen sanayi-lerde meydana getireceği değişimler dikkate alınmıştır(28).

Birinci Planın sonunda ekonominin bünyesi önemli değişimler gösterecektir. Tarımın gayrisafi millî hasıla içindeki yeri 1962 yılında % 43,8 iken, 1967 yılında % 38,3'e

(28) DPT, a.g.k., s.138.

inecektir. Tarıma büyük önem verilmesine rağmen milli hasıla içindeki yerinin küçülmesi, öteki sektörlerin gelişme hızları ile ilgilidir. Örneğin; Tablo 3'te görüldüğü gibi imalat sanayii'nin, gayrisafi milli hasıla içindeki payı 1962 yılında % 12,8 iken, 1967 yılında % 16,7'ye yükselecektir.

Tablo 3

Sektörlerin Gayrisafi Milli Hasıla İçindeki Yerleri (%)

<u>Sektörler</u>	<u>1962</u>	<u>1963</u>	<u>1967</u>
Tarım	43,8	43,0	38,3
Madencilik	3,2	3,3	3,6
İmalat Sanayii	12,8	13,5	16,7
Enerji	0,8	0,9	1,1
Ulaştırma	3,9	4,1	4,6

Kaynak: BBYKP, s.141, Tablo: 53/1

Birinci planın vurgulanacak en önemli stratejik tercihi, kalkınmanın sanayileşme ile sağlanabileceğini öngörmesidir(29). Bu arada, izlenecek sanayileşme stratejisinde özellikle sermaye malları üretimi ile ihraç olanaklarına genişletecek sanayilere yatırım önceliği tanınmıştır.

(29) DPT, a.g.k., s.39

B. İKİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA SANAYİLEŞME STRATEJİSİ

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının izleyeceği sanayileşme stratejisinin konumuzla ilgili özellik gösteren yanlarını şöyle özetleyebiliriz. İkinci planın ana hedefi, yüksek düzeyde bir gelişme hızı sağlamak ve bunu devam ettirmektir. Adı geçen plan tarım-sanayi ilişkisini şöylece ortaya koymaktadır. "Türk ekonomisinde sanayileşme tarımdaki verimliliğin artmasını, tarım ürünlerinin değerlendirilmesini sağlayıcı yönde gerçekleştirilecek, böylece tarım sektörü de sağlam bir bünyeye kavuşmuş olacaktır" denilmekte ve kurulacak olan ağır sanayii tesislerinin ise; hem tarım sektörünün modernleştirilmesi, hem tarım sektöründen sanayi sektörüne kaynak aktarımına yardımcı olacağı, ayrıca küçük sanayinin gelişmesine elverişli bir ortam yaratılacağı ileri sürülmektedir. Öte yandan tarımsal ürünlerin işlenerek ihraç edilmesine ve ihracat yapısının sanayi ürünleri yönünde değiştirilmesine önem verileceği de belirtilmektedir.

Planda seçilen dengeli kalkınma stratejisi uygulaması genel gelişmeyi hızlandıracak, ancak tüm sektörlerdeki üretim artışı aynı oranda olmayacaktır. Bu dönemde sanayi sektörü, sürükleyici sektör olarak seçilmiştir. Ve ülkenin sahip olduğu kaynakların hızlı bir sanayileşmeyi karşılaştırmalı üstünlükler ilkesine göre sağlayabileceği ileri sürülmektedir.

İkinci plan döneminde gayrisafi milli hasılda yıllık % 7'lik artışın ve çeşitli sektörlerde öngörülen gelişmelerin sağlanması için toplam olarak stoklar hariç 111,5 milyar yatırım yapılması gerektiği hesaplanmıştır(30).

Bu miktarın ana sektörlerle dağılımı Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4

Yatırımların Sektörlere Göre Dağılımı
(1965 Fiyatlarıyla)
(Milyon TL)

Sektörler	1968 - 1972	
	Toplam	%
Tarım	16.900	15,2
Madencilik	4.100	3,7
İmalat Sanayii	25.000	22,4
Enerji	8.900	8,0
Ulaştırma	18.000	16,1
Konut	20.000	17,9
Eğitim	7.500	6,7
Sağlık	2.000	1,8
Turizm	2.600	2,3
Diğer Hizmetler	6.100	5,5
Kalkınma Fonu	400	0,4
T o p l a m	111.500	100,0

Kaynak: İBYKP, s.297, Tablo: 147.

(30)DPT, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara 1967, s.296.

Uzun vadede ekonomik kalkınmanın sürükleyici sektörü olması öngörülen imalat sanayinin yatırımlarına öncelik verilmiş ve ikinci plan döneminde bu sektöre 1963-1967 döneminde gerçekleşen yatırım tutarının yaklaşık olarak iki katı değerinde 25 milyarlık yatırım yapılması programlanmıştır. Nitekim, yatırımların dağılımında imalat sanayi birinci sırayı, tarım ise dördüncü sırayı almıştır. Başka bir deyişle imalat sanayii ve tarım sektörleri, birinci plana benzer bir biçimde yatırımlardan aslan payını almışlardır.

Tarım sektörü için % 4,1'lik bir gelişme hızı öngörülmüş ve bu hızın; yükselen gıda talebini yurtiçi üretimle karşılamak, tarım ürünleri ithalatına yol açmamak, tarım sektöründe çalışanların hayat standartlarını yükseltmek ve tarımdan tarım dışı sektörlerle kaynak transferi sağlamak için zorunlu olduğu belirtilmiştir.

İkinci plan döneminde öngörülen 34,3 milyar gayrisafi milli hasıla artışının yüzde 38,6 gibi yüksek bir payı imalat sanayii üretim artışları ile sağlanacaktır. İmalat sanayii gelişmelerinde ara ve yatırım malı üreten alt sektörlerle büyük ağırlık verilmiştir. Tarımın gayrisafi milli hasıla içindeki yeri küçülmekte ve sanayinin payı hızla artmaktadır. Sektörlerin gayrisafi milli hasıla içindeki payları Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5

Sektörlerin Gayrisafi Milli Hasıla İçindeki Payları (1)
(Yüzde Olarak)

<u>Sektörler</u>	<u>1962</u>	<u>1967</u>	<u>1972</u>
Tarım	36,4	30,4	26,6
Sanayi	22,8	25,5	30,7
İnşaat	5,0	5,3	5,4
Ulaştırma	7,1	7,4	7,5
Konut	4,2	4,5	4,3
Diğerleri	25,0	26,2	24,9
Dış Alem Gelirleri	- 0,5	0,7	0,6
T o p l a m	100,0	100,0	100,0

Kaynak: İBYKP, s.296, Tablo: 146

(1) Piyasa fiyatları ile katma-değer payları.

C. ÜÇÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA SANAYİLEŞME STRATEJİSİ

İlk dilimini üçüncü plan döneminin (1973-1977) oluşturduğu "uzun dönemli kalkınma amaçları" şöyle sıralanabilir.

- Yaşama düzeyinin yükseltilmesi
- Sanayileşme

- Dış kaynaklara bağıllılığın azaltılması
- İstihdam sorununun çözümlenmesi
- Gelir dağılımının iyileştirilmesi.

Üçüncü planın sanayileşme konusundaki görüşü şöyledir(31). "Türk toplumunun yaşama düzeyini hızla yükseltecek bir ekonomik büyüme, sanayinin milli gelire gittikçe artan oranda katkıda bulunmasını gerektirmektedir. Yaşama düzeyinin yükselmesi ile doğacak olan sınai ürün taleplerinin karşılanması, dış ticaretle ilgili sorunları çözümlenecek ölçüde ihracat ve ithal ikamesi yapabilmesi, istihdam olanaklarının kararlı ve sürekli olarak arttırılması, tarımda modernleşirmenin hızlandırılması, kırsal-kent arasında gelir bölüşümünün iyileştirilmesi, toplumun bütün kesimlerinde verimliliğin artırılması, kısaca kalkınma, ancak sanayileşme ile gerçekleştirilebilir."

Üçüncü planın; seçilen sanayileşme modelinin bulunduğu aşamayı gösteren ifadesi "Sanayileşme deyimi, bileşimi ne olursa olsun, sadece sınai hasılların artması demek değildir. Sanayileşme amacı daha çok tüketim malları sanayiine dönük, nispeten geri üretim teknolojileri kullanan, genellikle küçük üretim birimlerinden kurulu Türk sanayisinde yapısal bir değişikliği ifade etmektedir. Bu yapısal değişiklik, ileriye ve geriye besleme etkisi güçlü ara malı sanayileri ile teknoloji üretiminde itici ve özendi-

(31)DPT, Üçüncü Bes Yıllık Kalkınma Planı, Ankara , s.120.

rici bir niteliği olan, aynı zamanda uzun dönemde dış kaynaklara bağıllılığı hafifleten yatırım malı ve mühendislik sanayilerine ağırlık verilerek, bu dallardaki üretimin toplam sanayi üretimi içindeki payının artması ve bunların dış rekabet olanak verecek niteliklerde kurulup geliştirilmeleri ile sağlanacaktır...." şeklindedir(32).

Yukarıdaki ifadeden de anlaşıldığı gibi, Üçüncü plana göre Türkiye, tüketim malları sanayii, aramaları sanayii, yatırım malları sanayii aşamalarından oluşan geleneksel sanayileşme sürecinin ikinci aşamasından, üçüncü aşamasına geçiş döneminde bulunmaktadır.

Plan, tarım kesimine yapılacak yatırımlarda, bu kesim üretiminin hava koşullarına olan bağıllılığını azaltmayı amaçlamaktadır. Ayrıca "... Tarım yatırımlarında öncelik, beslenme ihtiyaçlarının karşılanması yanında, ihracatın geliştirilmesini de yakından ilgilendiren hayvancılık, balıkçılık ve sebze-meyve alanlarında üretimi artıracak yatırımlara ve sanayiye hammadde veren üretim kollarına verilecektir." denilerek, tarımın genel ekonomi içinde alacağı yer ortaya konulmaktadır(33).

Adı geçen plan döneminde toplam sabit sermaye yatırımlarının % 11,7'si tarım, % 31,1'i imalat sanayii sek-

(32) DPT, a.g.k., s.120

(33) DPT, a.g.k., s.897.

törüne yapılacaktır. Yatırımların sektörlere göre dağılımı Tablo: 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6

Üçüncü Plan Döneminde Yapılacak Sabit Sermaye
Yatırımlarının Sektörlere Göre Dağılımı

<u>Sektörler</u>	<u>Milyar TL</u> <u>(1)</u>	<u>Toplam İçinde Yüzde</u> <u>(2)</u>
Tarım	33,0	11,7
Madencilik	16,3	5,8
İmalat Sanayii	87,7	31,1
Ulaştırma	40,6	14,5
Ticaret+ Mali K.	5,0	1,8
Turizm	4,5	1,6
Konut	44,0	15,7
Enerji	24,0	8,5
Eğitim	14,0	5,0
Sağlık	4,0	1,4
Kamu Hizmeti	8,0	2,9
T o p l a m	281,1	100,0

Kaynak: ÜBYKP, s.170, Tablo: 104.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi ikinci plana benzer biçimde imalat sanayii, yatırımların dağılımında

en yüksek payı alırken, tarım sektörü dördüncü sıradadır. Bu açıdan ikinci plan için söylenenleri burada da tekrarlayabiliriz.

Tarım sektörü üretiminin Üçüncü Plan döneminde yılda ortalama % 4,6 hızla artması öngörülmüştür. Sanayi üretimi toplam olarak yılda ortalama % 11,9 hızla, bu sektörün alt dallarından olan imalat sanayii ise, yılda % 11,7 hızla gelişecektir. Üretimin tarımı ve sanayi sektörlerine göre dağılımı Tablo 7'de verilmiştir. Tablo'da

Tablo 7

Üretimin Sektörlere Göre Dağılımı
(1971 Fiyatlarıyla, Milyon TL)

Sektörler	1972		1977		Yüzde Yıllık	Artış Ort.
	Üretim	Yüzde Payı	Üretim	Yüzde Payı		
<u>Tarım</u>	71012	22,7	88710	18,5	24,90	4,6
Bitkisel Üretim	44322	14,1	54032	11,2	21,90	4,0
Hayvanc.+Su ürün.	24642	7,9	31513	6,6	27,88	5,0
Ormancılık	2048	0,7	3165	0,7	54,54	9,1
<u>Sanayi</u>	121883	38,9	213674	44,5	75,31	11,9
Madencilik	4507	1,4	9169	1,9	103,44	15,3
İmalat Sanayi	113448	36,2	197427	41,1	74,00	11,7
Enerji	3928	1,3	7078	1,5	80,19	12,5
Hizmetler	<u>120165</u>	<u>38,4</u>	<u>178102</u>	<u>37,0</u>	<u>48,22</u>	<u>8,2</u>
T o p l a m	313060	100,0	480486	100,0	53,48	8,9

Kaynak: ÜBYKP, s.162, Tablo: 99.

görüldüğü gibi sektörlerin tümünde üretim artışı hedeflenmiştir. Ancak sanayi sektöründe, özellikle alt sektörü olan imalat sanayiindeki üretim artışının diğer sektör- lere oranla daha fazla olduğu gözlenmektedir. İmalat sa- nayiinde bu dönemde ulaşılmak istenen düzey, doğal kaynak- ları değerlendiren ve ürünleri diğer sanayiler tarafından girdi olarak kullanılan ara malları sanayileri üretiminin artırılması yanında, Türkiye'nin yabancı kaynaklara bağı- lılığını hafifleten, onu dış pazarlarda güçlü bir ticaret ortağı durumuna getirecek yatırım malları sanayilerinin kurulması için uygun bir gelişme ortamı hazırlamaktır.

Üçüncü plan döneminde gayrisafi milli hasıla 1972'de 191,2 milyar TL'dan, yılda ortalama % 7,9 hızla artarak, 1977 yılında 279,5 milyar TL'na ulaşacaktır(34).

Üçüncü plan döneminin baz yılı olan 1972' yılında tüm imalat sanayii içinde tüketim malları üretiminin payı % 46,6 iken bu pay 1977 yılında % 38,3'e düşecek, ara ve yatırım malları üretimlerinin yapı ise 1972'de % 53,4'den, 1977'de % 61,7'ye yükselmiş olacaktır(35).

D. DÖRDÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA SANAYİLEŞME STRATEJİSİ

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı hedefleri ve

(34) DPT, a.g.k., s.159.

(35) DPT, a.g.k., s.160.

stratejisinde temel darboğazları önlemek, gidermek ve kaynakların rasyonel kullanımını sağlamak esastır. Çünkü üçüncü plan döneminde başta altyapı olmak üzere, ekonomi önemli darboğazlara girmiştir. Sözkonusu dönemde, yatırımlarda zaman zaman dağınıklık, gecikmeler, üretimde ve ihracatta düşmeler ile enerji bunalımları görülmüştür(36).

Üçüncü planın en önemli hedefi, sanayinin ekonomideki payının büyümesi ve bunun toplumda yapısal bir değişmeyi sağlayacak boyuta erişmesiydi. Plan döneminde bu yönde gelişmeler olmuş, ancak bunlar sanayide yapı değişikliğini gerçekleştirecek boyutlara ulaşamamıştır. Dördüncü planda bu amaç yeni bir çerçeve içinde ele alınmıştır. Ayrıca üçüncü plan döneminde reel olarak aşırı sayılacak bir ithalat artışı görülmemesine rağmen, yükselen dünya fiyatlarının etkisiyle Türkiye'nin dış ticaret hadlerinde belirgin bir bozulma olması, dördüncü plan döneminde, üretim hedefleri ve gelişme politikaları bakımından, ülke avantajlarını kısa sürede artıracak politika seçeneklerinin saptanması zorunlu görülmüştür.

Dördüncü planda öngörülen hedeflere ulaşabilmek için 1978 yılında 228,1 milyar lira olan toplam yatırımların % 12,5 dolaylarında artarak 1983 yılında 410,5

(36) Devlet Planlama Teşkilatı, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara 1979, s.201

milyar lira düzeyine çıkması gerekmektedir. Böylece beş yılda yapılacak toplam yatırım tutarı 1.647,7 milyar lira olacaktır(37).

Öngörülen yatırımlar gerçekleştiğinde toplam yatırımların gayrisafi milli hasıla içerisindeki payı 1978'de

Tablo 8
Sektörel Sabit Sermaye Yatırımları
(1978 Fiyatlarıyla, Milyar TL)

<u>Sektörler</u>	<u>Toplam</u>	<u>Pay</u>
Tarım	191,6	12,2
Madencilik	96,3	6,1
İmalat Sanayii	432,3	27,4
Enerji	166,8	10,6
Ulaştırma	256,8	16,3
Turizm	18,3	1,2
Konut	229,9	14,6
Eğitim	75,6	4,8
Sağlık	21,5	1,4
Diğer hizmetler	<u>86,7</u>	<u>5,5</u>
T o p l a m	1.575,8	100,0

Kaynak: DBYKP, s.215, Tablo: 123

(37) Bu miktarın 1.575,8 milyar lirası sabit sermaye yatırımlarından, 71,9 milyar lirası ise stok artışlarından oluşmaktadır.

% 19,9 iken, 1983'te % 24,4'e yükselecek ve gayrisafi milli hasıla beş yılda toplam olarak % 46,9 dolaylarında artmış olacaktır. Sektörel sabit sermaye yatırımları Tablo 8'de görülmektedir.

Tablo'da görüldüğü gibi yatırımların dağılımında en büyük payı imalat sanayii almaktadır. İkinci sırayı ulaştırma sektörü, üçüncü konut sektörü, dördüncü sırayı da tarım sektörü almaktadır.

Tablo 9

Üretimin Sektörlere Göre Dağılımı
(1978 Fiyatlarıyla, Milyar TL)

<u>Sektörler</u>	<u>1978 Üretim Değeri</u>	<u>Sektör- içi Yüzde Dağılım</u>	<u>1983 Üretim Değeri</u>	<u>Sektör- içi Yüzde Dağılım</u>	<u>Yıllık Ortalama Yüzde Artışı</u>
<u>Tarım</u>	382,8	100,0	501,3	100,0	5,5
Bitkisel Üretim	236,8	61,9	302,6	60,4	5,0
Hayvanc. ve Su ür.	130,5	34,1	176,6	35,2	6,2
Ormancılık ürün.	15,5	4,0	22,1	4,4	7,4
<u>Sanayi</u>	775,4		1347,9		11,7
Madencilik	36,3		76,4		16,0
İmalat Sanayi	715,9	100,0	1226,9	100,0	11,4
Enerji	23,3		44,6		13,9
<u>Hizmetler</u>	721,9		1088,1		8,6
<u>T o p l a m</u>	1880,1		2937,3		9,3

Tablo 9'da sektörlerin üretim hedefleri verilmiştir. Bütün sektörlerde üretim artışı hedeflenmiş, sanayide yapısal bir değişimi ve dönüşümü gerçekleştirme amacına yönelik olarak imalat sanayii içinde ara ve yatırım malları üreten sanayilerin öncelikle geliştirilmesi öngörülmüştür.

Dördüncü Plan Döneminde Gayrisafi milli hasıla piyasa fiyatlarıyla % 8,0 oranında artarak 1978 yılında 1145,2 milyar liradan 1983 yılında 1682,6 milyar liraya ulaşacaktır. Piyasa fiyatlarıyla 537,4 milyar liralık artış sonucunda kişi başına gelir 1978'de 25796 liradan 1983'de 35275 liraya çıkacak ve kişi başına gayrisafi milli hasıla % 5,7 oranında artacaktır(38).

E. BEŞİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA SANAYİLEŞME STRATEJİSİ

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planının temel amaçları planda "Hür, medeni ve güvenli bir ortamda Türk milletinin refahının artırılması, verimlilik ve ihracat artışını teşvik eden, mevcut birikimi değerlendiren ve geliştiren, tarımsal gelişme potansiyelini ve milli savunma gereklilerini gözetilen bir yapı içinde sınai üretimin payının yükseltilmesi, istihdamın artırılması, genç işsizliğin azaltılması, gelir dağılımının düşük gelirli gruplar lehine

(38) DPT, a.g.k., s.205.

değiştirilmesi, kalkınmada öncelikli yörelerde gelişmenin hızlandırılması ve ekonomik ve sosyal alt yapının geliştirilmesidir" şeklinde ifade edilmektedir(39). Aynı planda üretimin yapısının, Türkiye'nin mevcut maddi ve beşeri kaynak birikimi, tabii kaynakları, insan gücü potansiyeli, coğrafi durumu, kalkınmada öncelikli yörelerin özellikle ve milli güvenlik gerekleri ile dış rekabet imkanları, dünya dış ticaretinin şartları dikkate alınarak ve mal kıtlıklarına yol açılmıyacak şekilde belirleneceği ileri sürülmektedir.

Beşinci Plan hedeflerini gerçekleştirebilmek için 1984 yılında 2.373,2 milyar lira olan toplam yatırımların yılda ortalama % 8,5 civarında artarak 1989 yılında 3.975,3 milyar lira seviyesine çıkması gerekmektedir. Plan döneminde yapılacak 15.123,7 milyar liralık toplam yatırımın 14.412,9 milyar lirası basit sermaye yatırımı, 710,8 milyar lirası ise stok artışlarından meydana gelmektedir. Tablo 10'da sektörel sabit sermaye yatırımlarının dağılımı görülmektedir.

Plan döneminde tarım sektörü üretiminin piyasa fiyatlarıyla yıllık ortalama artış hızının % 3,6 , sanayinin % 7,5, hizmetlerin ise % 6,4 olması hedef alınmıştır.

(30) Devlet Planlama Teşkilatı, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara 1985, s.1.

Tablo 10

Sektörel Sabit Sermaye Yatırımları
(1983 Fiyatlarıyla, Milyar TL)

<u>Sektörler</u>	<u>Toplam</u>	<u>Yüzde Pay</u>
Tarım	1.639,1	11,37
Madencilik	882,4	6,12
İmalat	2.015,7	20,82
Enerji	2.145,3	14,89
Ulaştırma	2.677,2	18,57
Turizm	123,6	0,86
Konut	2.190,4	15,20
Eğitim	339,7	2,36
Sağlık	144,3	1,00
Hizmetler	1.255,2	8,71
T o p l a m	14.412,9	100,0

Kaynak: BBYKP, s.10, Tablo: 8.

Bu gelişmelere göre; tarım sektörünün 1984 yılında toplam üretim payı % 15,8'den, 1989 yılında % 13,7'ye düşecek, sanayi sektörünün payı ise 1984'de % 47,8'den, 1989'da % 50'ye yükselecektir. Hizmetlerin payı ise % 36,4 iken, 1989'da % 36,3 civarında kalacaktır(40).

(40) DPT, a.g.k., s.5.

Tablo 11'de Ana Sektörler itibariyle üretimin gelişimi yer almaktadır.

Tablo 11

Ana Sektörler İtibariyle Üretimin Gelişimi
(1983 Fiyatlarıyla Milyar TL)

<u>Sektörler</u>	<u>1984 Üretim Değeri</u>	<u>Sektör- içi Yüzde Dağılımı</u>	<u>1989 Üretim Değeri</u>	<u>Sektör- içi Yüzde Dağılımı</u>	<u>Yıllık Ortala. Yüzde Artış</u>
<u>Tarım</u>	3428,6	100,0	4092,3	100,0	3,6
Bitkisel Üretim	2008,4	58,6	2322,7	56,8	3,0
Hayvancılık	1129,2	32,9	1417,7	34,6	4,7
Ormancılık	245,3	7,2	285,5	7,0	3,1
Balıkçılık	45,7	1,3	66,4	1,6	7,7
<u>Sanayi</u>	10399,6		14901,8		7,5
Madencilik	419,4		596,2		7,3
İmalat Sanayi	9505,0	100,0	13497,2	100,0	7,3
Enerji	475,2		808,4		11,2
Hizmetler	7928,6	100,0	10832,6	100,0	6,4
<u>T o p l a m</u>	<u>21756,8</u>		<u>29826,7</u>		<u>6,5</u>

Kaynak: BBYKP, s.4, Tablo:4.

Beşinci Plan Döneminde gayrisafi milli hasılda yılda ortalama % 6,3'lük bir büyüme öngörülmüştür. Buna

göre 1984 yılında 12050,8 milyar TL olan gayrisafi milli hasıla 1989 yılında 16348,1 milyar TL seviyesine ulaşacaktır(41).

II. PLANLI DÖNEMDE TÜRK SANAYİLEŞME STRATEJİLERİNDE TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMENİN YERİ

Tarıma dayalı sanayileşmenin en belirgin özelliğinin; tarımsal girdi kullanan sanayiler ile tarıma girdi sağlayan sanayilerce oluşturulması olduğunu daha önceki bölümlerde belirtmiştik. Bilindiği gibi imalat sanayii'nin alt sektörleri olan gıda, işçi, tütün, dokuma ve giyim, orman ürünleri, kağıt, deri ve kösele sanayii gibi sektörler tarımsal girdi kullanırlar. Öte yandan yine imalat sanayii'nin gübre, kimya (sadece tarımsal mücadele ilaçları), tarım alet ve makineleri gibi alt sektörleri, hemen hemen tümüyle çıktılarını tüketim malları sanayii, ara malları sanayii ve yatırım malları sanayiinden oluşur. Tüketim malları sanayii'nin tüm alt sektörleri tarımsal girdi kullanmaktadır. Ara malları sanayiini oluşturan alt sektörlerin büyük bir kısmı yine tarımsal girdi kullanır. Gübre ve kimya sanayii tarıma girdi sağlayan sektörlerdir. Yatırım malları sanayiinde ise tarım alet ve makineleri alt sektörü tarıma girdi sağlar.

(41) DPT, a.g.k., s.3.

Planlı dönemde tarıma dayalı sanayileşmenin genel sanayileşme stratejisi içindeki yerini ve ağırlığını gösterebilmek için, türk imalat sanayii'ne ve bunun içinde yer alan tarıma dayalı sanayilere, planlı dönemde verilen stratejik önemi ortaya koymak gerekir. Bu amaçla aşağıda, 1963 yılından bu yana hazırlanan beş kalkınma planının konu ile ilgili hedefleri, çeşitli büyüklükler açısından ele alınmıştır. Ne varki kalkınma planlarımızın, zaman içerisinde meydana gelen çeşitli sosyal ve ekonomik gelişmeleri ortak bir paydada karşılaştırma yapmaya olanak vermediği bilinmektedir. Bu konuda, örneğin kullanılan sabit (kimi zaman cari) fiyatlar, tanımlar, sektör sınıflandırmaları ve dolayısıyla kapsamaları belirtilebilir. Nitekim, konumuzla ilgili olarak, aslında kullanmak istediğimiz imalat sanayii alt sektörleri itibariyle katma değer, ihracat ve istihdam rakamları tüm planlar için yeterince ve sağlıklı bir biçimde elde edilememiştir. Ayrıca gübre ve tarım alet ve makineleri alt sektörleri, üçüncü plana kadar sırasıyla kimya ve makine imalat sanayii içinde gösterilmiştir. Bu ve benzeri durumlarda karşılaştırmaları zorunlu olarak elde edebildiğimiz verilerle yaptık.

Tarıma dayalı sanayileşmenin, sanayileşme stratejisi içindeki yeri ve ağırlığı her kalkınma planı için ortak olan; planların baş ve son yılları itibariyle imalat sanayii üretim hedefleri büyüme hızları, toplam üretim içindeki payları ve ihracat (Birinci plan dışında) hedefleri temelinde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

A. BİRİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA TARIMA
DAYALI SANAYİLEŞMENİN YERİ

Tablo 12'de, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının (1963-1967) imalat sanayii'ne ilişkin üretim hedefleri, üretim payları ve büyüme hızları alt sektörler itibariyle verilmiştir.

Tablo 12'nin incelenmesinden de anlaşılacağı gibi 1967 yılı üretim hedefi içerisinde tarıma dayalı sanayilerin payı toplam olarak % 61,28'dir. Görüldüğü gibi, toplam imalat sanayii üretiminin % 60'dan fazlasının bu sanayilerce gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Aynı sanayi dallarının 1962 yılındaki payları toplamı ise, % 72,75 oranındadır. Buradan planın, dönem sonunda tarımsal girdi kullanan bu sanayilerin toplam imalat sanayii içerisindeki paylarını düşürmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır.

Yine Tablo 12'nin incelenmesinde adı geçen tarıma dayalı sanayi kollarının beş yıllık plan dönemi sonucunda ortalama olarak yaklaşık % 78'lik bir üretim artışı sağlanmaları öngörülmüştür. Oysa, toplam imalat sanayiinde aynı dönem için üretim artış hızı yaklaşık % 73 olarak hedeflenmiştir. Buna göre tablo ile ilgili olarak şu noktalar belirtilebilir: Birinci Plan dönemi sonunda tarımsal girdi kullanan sanayilerin, imalat sanayii içerisindeki payının % 72,75'den, % 61,28'e düşmesi, ancak adı geçen sanayile-

Tablo 12

İmalat Sanayii Üretim Hedefleri,
 Üretim Payları ve Artış Hızları
 (1961 Fiyatlarıyla, Milyon TL)

Sektörler	1962	1967	1967 Üretim Payları (%)	Plan Dönemi Artış Hızı
x Gıda, işçi, tütün	7517,7	11241,6	36,45	0,49
x Dokuma ve giyim	5270,0	7380,0	23,94	0,40
x Ağaç ve mantar mamul.	43,8	121,5	0,40	1,77
x Kağıt	101,1	145,6	0,48	0,44
Kauçuk	181,5	786,3	2,55	3,33
Kimya	1130,0	2364,0	7,67	1,09
Metalden başka mamul.	488,6	711,5	2,31	0,45
Metallere mütaallik esas sanayii	1128,3	2229,9	7,24	0,97
Madeni eşya	943,0	1347,0	4,36	0,42
Makine (el mak.hariç)	327,0	1994,4	6,46	5,09
Elektrik makineleri	189,6	519,8	1,68	1,74
Taşıt araçları	215,0	1184,2	3,84	4,50
Diğer(plastik sanayi)	240,0	810,0	2,62	2,37
T o p l a m	17775,6	30835,8	100,00	0,73

Kaynak: 1962 ve 1967 üretim değerleri BBYKP, s.207, Tablo: 84'den alınmış, son iki sütun tarafımızdan hesaplanmıştır.

x: Tarımsal girdi kullanan tarıma dayalı sanayiler

Not: Tarıma girdi sağlayan gübre ve tarım alet ve makineleri sanayileri, orjinal kaynaktan ayrıca gösterilmemiştir.

rin, toplam imalat sanayii üretimi artış hızından (% 73), daha yüksek bir artış hızı (% 78) göstermesi öngörülmüştür.

Bu sonuç bize, imalat sanayii yapısının, tarımsal girdi kullanan sanayiler aleyhine değiştirilmesi öngörü-
lürken; aynı sanayilerin gelişme dinamiğinin toplam imalat sanayiinden daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Bu arada tabloda yer almamakla birlikte, Birinci Plan dönemi sonu itibariyle tarım alet ve makineleri üretiminin % 230 gibi oldukça yüksek bir artış göstermesinin amaçlanmış olması, tarıma girdi veren tarıma dayalı sanayilere verilen stratejik önemi göstermektedir (42).

B. İKİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMENİN YERİ

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile ilgili olarak izlediğimiz yolu, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972) için de izleyeceğiz. Bu amaçla aşağıda Tablo 13 verilmiştir. Tablo 13'ün, önceki tablodan daha ayrıntılı düzenlendiği görülmektedir.

Tablo'daki verilere göre imalat sanayisinin 1972 yılı üretim hedefi içerisinde tarıma dayalı sanayilerin payı toplam olarak % 54,46'dır. Aynı sanayi dallarının 1967 yılındaki payları ise toplam olarak % 62,68 oranındadır. Birinci Planda öngörülen düşme eğilimi, İkinci Plan

Tablo 13

İmalat Sanayii Üretim Hedefleri, Üretim Payları, Artış Hızları
(1965 Fiyatlarıyla, Milyon T)

S e k t ö r l e r	1967	1972	1972 Üretim Payları (%)	II. Plan Yıllık Artış (%)
x Tütün ve sigara	2.440	2.890	3,59	3,4
x İçki	647	927	1,15	7,5
x Gıda	17.041	22.860	28,44	6,0
x Dokuma ve giyim	7.900	12.060	15,00	8,9
x Orman ürünleri	1.920	2.851	3,54	8,2
x Kağıt	370	889	1,10	19,1
Basım	450	830	1,03	12,9
x Deri ve kösele işleme	300	440	0,54	7,9
Lastik	980	1.590	1,97	10,2
Plastik	360	800	0,99	17,3
Kimya	2.220	5.800	7,21	21,2
Petrol ürünleri	2,997	4,816	5,99	9,9
Seramik	112	206	0,25	
Cam	467	808	1,00	
Çimento	682	1.540	1,91	17,6
Pişmiş kil	540	786	0,97	8,0
Demir çelik	2.520	4.500	5,60	13
Demirden başka metaller	780	1.460	1,81	13
Madeni eşya	2.060	3,920	4,87	13,7
Makine imalat	1.315	3.500	4,35	21,7
xx Tarım alet ve maki.	373	885	1,10	18,8
Elektrik makineleri	518	1.352	1,68	21,2
Elektronik	212	515	0,64	19,4
Karayolu taşıtları	1.874	3,320	4,01	11,4
Demiryolu taşıtları	310	450	0,56	7,8
Gemi inşaatı	140	420	0,52	24,5
Uça k bakım ve onarımı	16	30	0,03	14,4
T o p l a m	49.444	80.335	100,00	13,5 (a)

Kaynak: 1967 ve 1972 üretim değerleri Ö.B.Y.K.P., s.207, Tablo:197'-den alınmış; yıllık artışlar sektörlerden bulunmuş, üretim payları tarafımızdan hesaplanmıştır.

x : Tarımsal girdi kullanan tarıma dayalı sanayiler

xx : Tarıma girdi veren tarıma dayalı sanayiler

(a) : İmalat sanayii üretiminin yıllık ortalama artış hızı plana göre % 12,4'tür. Bu oranın, alt sektörlerin üretim payları ağırlıkları ile elde edildiği akla yatkındır. Aynı oranı basit aritmetik ortalama ile % 13,5 olarak elde ettik. Aynı yöntemle elde edilen tarıma dayalı sanayilerin üretim artış hızlarıyla karşılaştırma yapabilmek için, bu ikinci oranı (% 13,5) kullandık.

için de söz konusudur. Yinede ilgili sanayi dallarının toplam imalat sanayii üretimi içindeki payları % 50'den fazladır.

Üretim artış hızlarına gelince; İkinci Plan döneminde imalat sanayiinin yıllık ortalama % 12,4'lük bir hızla artması öngörülürken; tarıma dayalı sanayilerin ortalama olarak yıllık artış hızları % 9,98 civarındadır. Görüldüğü gibi bu, Birinci Planın tersine, toplam imalat sanayiinin ortalama artış hızından düşüktür. Bu arada, kağıt ve özellikle tarıma modern girdi sağlayan ve bir yatırım mali niteliği taşıyan tarım alet ve makinelerindeki artış hızı ortalamasının üstündedir.

İmalat sanayiinin üretim yapısı ve dinamiği ile ilgili bu verilere dayanarak, Türk Sanayiinin İkinci Plan döneminde; genel sanayileşme stratejisine uygun olarak geleneksel sanayilerin aleyhine bir süreç içine sokulmasının amaçlandığı söylenebilir. Nitekim, çalışmanın önceki bölümlerinde de belirttiğimiz gibi, özellikle tarımsal girdi kullanan tarıma dayalı sanayiler bilinçli bir sanayileşme stratejisinin ilk dönemlerinde önem kazanmakta ve sanayileşme hareketini kolaylıkla başlatabilmektedir. Türkiye'deki sanayileşme hareketinin buna uygun olduğu görülmektedir.

İkinci Planın imalat sanayiinde ihracat tahminleri gelince; aşağıdaki Tablo 14'den yararlanarak şu sonuçlar ortaya konulabilir. 1972 yılı itibariyle tarıma dayalı

Tablo 14

İmalat Sanayiinde İhracat Tahminleri
(1965 Fiyatlarıyla, Milyon ₺)

S e k t ö r l e r	1967	1972	1972 İhracat Payları(%)
x Tütün ve sigara	826,0	980	25,6
x İçki	5,0	16	0,41
x Gıda	1 253,3	1 385	36,24
x Dokuma ve giyim	68,0	350	9,15
x Orman ürünleri	10,0	50	1,30
x Kağıt	-	-	-
Basım	2,0	5,5	0,14
x Deri ve kösele işleme	74,0	120	3,14
Lastik	-	-	-
Plastik	-	-	-
Kimya	35,0	110	2,87
Petrol ürünleri	28,2	-	-
Seramik	2,1	13,5	0,35
Cam	22,9	40	1,04
Çimento	-	25	0,65
Pişmiş kil	-	-	-
Demir-çelik	-	-	-
Demirden başka metaller	200,0	480	12,56
Madeni işya	5,0	40	1,04
Makina imalat	14,0	84	2,19
xx Tarım alet ve makinaları	-	-	-
Elektrik makinaları	26,0	100	2,61
Elektronik	4,5	10	0,26
Karayolu taşıtları	-	-	-
Demiryolu taşıtları	1,0	12	0,31
Gemi inşaatı	-	-	-
Uçak bakım ve onarımı	-	-	-
T o p l a m	2 577,0	3 821	100,00

Kaynak: 1967 ve 1972 ihracat tahminleri, İ.B.Y.K.P., s.369, Tablo:
198'den alınmış, ihracat payları tarafımızdan hesaplanmıştır.

x : Tarımsal girdi kullanan tarıma dayalı sanayiler

xx : Tarıma girdi veren tarıma dayalı sanayiler

sanayilerin imalat sanayii toplam ihracatı içindeki oranı, plan hedefi olarak % 75,84'tür. Bu oran 1967 itibariyle % 86,78'dir. İhracat rakamları içerisinde kağıt ve tarım alet ve makineleri gibi ara ve yatırım malları bulunmazken, en yüksek payı gıda sanayii almaktadır. Başka bir deyişle Türkiye'nin İkinci Plan dönemi itibariyle sınai ürün ihracatının yaklaşık 3/4'ü tarımsal girdi kullanan sanayilerce sağlanmaktadır.

İmalat sanayiinin gerek üretim yapısı ve gelişme dinamiğine, gerekse ihracatın yapısına bakıldığında; bu iki büyüklüğün, izlenen sanayileşme stratejisine uygun bir biçimde birbirlerini tamamladıkları görülmektedir. Tarıma dayalı sanayiler tüm imalat sanayii içerisinde önemini korumakta; ancak bu, zaman içerisinde modern sanayi dalları lehine azalmaktadır.

C. ÜÇÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMENİN YERİ

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977) döneminde imalat sanayiinin üretimle ilgili hedefleri Tablo 15'te verilmiştir.

Üçüncü Plan dönemi sonu olan 1977 yılında toplam imalat sanayii üretimi içerisinde tarıma dayalı sanayilerin payının % 48,44 olması öngörülmüştür. Aynı sanayi dallarının 1972 yılındaki toplam payı ise, % 55,63 oranındadır. Tarıma

Tablo 15

İmalat Sanayii Üretim Hedefleri, Üretim Payları, Artış Hızları
(1971 Fiyatlarıyla, Milyon ₺)

S e k t ö r l e r	1972	1977	1977	Plan Dönemi
			Üretim Payları(%)	Artış Hızı (%)
Tüketim malları	(52 815,4)	(75 501,0)	(38,23)	(7,4)
x Gıda	28 169,0	38 153,0	19,32	6,3
x İçki	1 419,0	2 350,0	1,19	10,6
x Tütün	4 527,4	6 798,0	3,44	8,5
x Dokuma ve giyim	18 700,0	28 200,0	14,28	8,6
Ara malları	(44 675,0)	(87 308,0)	(44,14)	(14,3)
x Orman ürünleri	3 934,3	6 055,0	3,06	9,0
x Kağıt	1 609,5	3 140,0	1,59	14,3
Basım	1 130,0	2 262,0	1,14	14,7
x Deri ve deri mamulleri	2 251,0	4 232,0	2,14	13,4
Lastik	1 590,0	2 500,0	1,26	57,2
Plastik	1 100,0	2 500,0	1,26	17,8
Kimya	6 914,5	12 881,0	6,52	13,3
Petro kimya	491,9	2 861,0	1,44	42,3
Petrol ürünleri	10 288,8	19 254,0	9,75	13,4
xx Gübre	1 005,7	3 442,0	1,74	28,0
Çimento	1 972,0	3 016,0	1,52	8,4
Pişmiş kil	1 138,7	1 830,0	0,92	10,0
Cam	1 202,2	2 016,0	1,02	10,9
Seramik	358,2	646,0	0,32	12,5
Demir-çelik	7.884,1	15 881,0	8,04	15,0
Demir dışı metaller	1 794,1	4 792,0	2,42	21,7
Yatırım malları	(15 960,0)	(34 618,0)	(17,48)	(16,8)
Madeni eşya	3 500,0	7 200,0	3,64	15,5
Makine imalat	2 500,0	7 140,0	3,61	23,4
xx Tarım alet ve mak.	1 494,0	3 329,0	1,68	17,4
Elektrik makineleri	1 235,0	3 057,0	1,54	19,9
Elektronik	1 108,0	2 880,0	1,45	21,0
Karayolu taşıtları	5 248,0	9 369,0	4,74	12,3
Demiryolu taşıtları	540,0	945,0	0,47	11,8
Gemi inşa	335,0	698,0	0,35	15,8
T o p l a m	113 450,4	197 427,0	100,00	16,9(a)

Kaynak: 1972 ve 1977 üretim değerleri, yıllık artışlar; Ü.P.Y.K.P., s.292-293, Tablo: 189'dan alınmış, üretim payları tarafımızdan hesaplanmıştır.

a : % 16,9 oranı basit aritmetik ortalama ile elde edilmiştir.

x : Tarımsal girdi kullanan tarıma dayalı sanayiler

xx : Tarıma girdi veren tarıma dayalı sanayiler.

dayalı sanayiler genel olarak, imalat sanayii üretimi içindeki düşme eğilimini sürdürmektedir. % 48,44 olan pay yine de önemli sayılabilir.

Üçüncü Plan döneminde imalat sanayiinin alt sektör büyüme hızlarının basit ortalaması olarak, yılda % 16,9'lük bir büyüme göstermesi hedeflenmiştir. Aynı dönemde tarıma dayalı sanayilerin yıllık büyüme hızı, ilgili sektörlerin basit ortalaması olarak, % 12,9'dur. Burada da, İkinci Plan'a benzer biçimde genel olarak, tarıma dayalı sanayilerin ortalama büyüme hızı, imalat sanayiinin ortalama büyüme hızından daha düşüktür. Ancak, tüketim malları sanayiilerini oluşturan tarıma dayalı sanayilerin büyüme hızları; gerek imalat sanayiinin, gerekse adı geçen sanayi grubunun ortalamasından düşük, ara malları sanayiilerinden olan kağıt, deri ve deri mamulleri ve gübre sanayiileri ile, yatırım malları sanayilerinden kabul edilen tarım alet ve makineleri sanayiilerinin büyüme hızları, adı geçen sanayi grubunun ortalamasından yüksektir. Ayrıca, gübre ve tarım alet ve makineleri sanayiilerinin üretim artış hızları, imalat sanayiinin artış hızından daha yüksektir. Bu sonuçlara göre tarıma dayalı sanayilerin, imalat sanayiinin büyüme hızından daha düşük bir hız göstermeleri; modern tarıma dayalı sanayilerden değil, genellikle tüketim malları sanayini oluşturan geleneksel sayılabilecek sanayilerde, ileri gelmektedir. Bu durum, Türk ekonomisinin Üçüncü Plan

Tablo 16

İmalat Sanayiinde İhracat Tahminleri
(1971 Fiyatlarıyla, Milyon ₺)

S e k t ö r l e r	1972	1977	1977 İhracat Payları (%)
Tüketim malları	(4853,3)	(7003,2)	(63,4)
x Gıda	2735,0	3748,0	33,93
x İçki	18,3	75,2	0,68
x Tütün	1500,0	1500,0	13,58
x Dokuma ve giyim	600,0	1680,0	15,21
Ara malları	(1096,4)	(3195,6)	(29,45)
x Orman ürünleri	65,2	280,7	2,54
x Kağıt	29,9	109,7	0,99
Başım	5,1	10,6	0,09
x Deri ve kösele	252,0	583,0	5,27
Lastik	15,0	140,0	1,26
Plastik	5,0	10,0	0,09
Kimya	168,0	594,6	5,98
Petrokimya	3,8	113,2	1,02
Petrol ürünleri	182,0	234,0	2,11
xx Gübre	-	-	-
Çimento	84,0	-	-
Pişmiş kil	4,6	15,0	0,13
Cam	56,8	124,8	1,13
Seramik	-	-	-
Demirçelik	78,0	-	-
Demir dışı metaller	147,0	980,0	8,87
Yatırım malları	(126,5)	(845,0)	(7,60)
Madeni eşya	22,0	45,0	0,40
Makine imalat	30,0	200,0	1,81
xx Tarım alet ve makineleri	0,5	10,0	0,09
Elektrik mak.	11,0	314,0	2,84
Elektronik	7,0	110,0	0,99
Karayolu taşıtları	13,0	73,0	0,66
Gemi inşa	8,0	23,0	0,20
Demiryolu taşıtları	35,0	70,0	0,63
Uçak yapım ve onarımı	-	-	-
Diğerleri	-	-	-
T o p l a m	6076,2	11043,8	100,00

Kaynak: 1972 ve 1977 ihracat tahminleri Ü.B.Y.K.P., s.295, Tablo:
191'den alınmış, ihracat payları tarafımızdan hesaplanmıştır.

x : Tarımsal girdi kullanan tarıma dayalı sanayiler.

xx : Tarıma girdi veren tarıma dayalı sanayiler.

döneminde amaçladığı sanayide yapısal dönüşüm stratejisine uygundur.

Üçüncü Plan dönemindeki imalat sanayii ihracat tahminlerine baktığımızda, yine bir tablo yardımı ile amaca uygun sonuçlar çıkarabiliriz. Tablo'ya göre, 1977 yılı itibariyle tarıma dayalı sanayilerin toplam imalat sanayii ihracat tahmini içindeki payı % 72,29'dur. Bu pay, Üçüncü Planın baz yılı olan 1972 yılı için % 85,59 olarak hesaplanmıştır. Sanayideki yapısal değişim öngörüsüne uygun olarak toplam sınai mal ihracatı içerisinde, özellikle geleneksel nitelikteki tarıma dayalı sanayilerin payının azaltılması akla yakındır. İkinci Plandaki azaltılma eğilimi, burada da görülmektedir.

Esasen tarıma dayalı sanayi ürünleri ihracatının % 63,4'lük kısmını tüketim malları sanayileri oluşturmaktadır. Geleneksel sanayileşme stratejisi çerçevesinde sanayileşme hareketini başlatan bu faaliyet alanları, giderek ihracata yönelmekte ve yapısal dönüşüm için gerekli ara ve yatırım malları sanayilerinin dış kaynak ihtiyacının, belli ölçüde de olsa karşılanmasına katkıda bulunmaktadır.

D. DÖRDÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMENİN YERİ

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) döneminde imalat sanayiinin üretimle ilgili hedefleri Tablo 17'de gösterilmiştir.

Tablo 17

İmalat Sanayii Üretim Hedefleri, Üretim Payları, Artış Hızları
(1978 Fiyatlarıyla, Milyon TL)

S e k t ö r l e r	1978	1983	1983	Plan Dönemi
			Üretim Payları(%)	Artış Hızı (%)
Tüketim malları	(301 648,7)	(451 957,5)	(36,8)	(8,4)
x Gıda	158 986,0	232 135,6	18,9	7,9
x İçki	11 604,3	15 624,3	1,2	6,1
x Tütün	31 589,4	47 624,6	3,9	8,6
x Dokuma ve giyim	99 469,0	156 573,0	12,8	9,5
Ara malları	(293 824,3)	(531 056,5)	(43,3)	(12,6)
x Orman ürünleri	37 544,0	58 678,0	4,8	9,3
x Kağıt	10 448,5	16 676,5	1,4	9,8
Basım	12 042,9	16 653,9	1,4	6,7
x Deri ve mamulleri	15 632,7	27 572,3	2,2	12,0
Lastik	8 260,0	15 500,0	1,3	13,4
Plastik	6 600,0	10 400,0	0,8	9,5
Kimya	36 545,5	59 292,9	4,8	10,2
Petro kimya	18 018,7	36 652,0	3,0	15,3
Petrol ürünleri	55 559,0	99 570,0	8,1	12,4
xx Gübre	5 862,6	13 020,3	1,1	17,3
Çimento	12 247,7	21 460,1	1,2	11,9
Pişmiş kil	9 560,1	16 388,8	1,3	11,4
Cam	6 129,9	11 673,6	1,0	13,8
Seramik	3 756,4	6 738,5	0,5	12,4
Demir çelik	38 953,0	83 445,0	6,8	16,5
Demir dışı metaller	16 658,3	37 334,6	3,0	17,5
Yatırım malları	(120 452,8)	(243 896,2)	(19,9)	(15,2)
Madeni eşya	30 670,0	60 000,0	4,9	14,4
Makine imalatı	18 300,0	39 000,0	3,2	16,3
xx Tarım alet ve makineler	9 050,0	22 400,0	1,8	19,9
Elektrikli makineler	15 324,0	32 868,0	2,7	16,5
Elektronik	7 500,0	14 000,0	1,1	13,3
Karayolu taşıtları	30 725,0	56 313,0	4,6	12,9
Demiryolu taşıtları	2 963,1	7 090,2	0,6	19,1
Gemi inşa	4 408,7	9 500,0	0,8	16,6
Uçak	814,0	1 450,0	0,1	12,2
Meslek, Bilim ve Kont. aletleri	698,0	1 275,0	0,1	12,8
T o p l a m	715 925,8	1226 910,2	100,00	12,9(a)

Kaynak: 1978 ve 1983 üretim değerleri, artış hızları ve üretim payları D.B.Y.K.P., s.232-233, Tablo: 139've Tablo: 140'tan alınmıştır.

(a): 12,9 oranı, basit aritmetik ortalama ile elde edilmiştir.

x : Tarımsal girdi kullanan sanayiler.

xx : Tarıma girdi veren sanayiler.

Plan döneminin son yılı olan 1983 yılında toplam imalat sanayii üretimi içerisinde, tarıma dayalı sanayilerin payının % 48,10 olması öngörülmüştür. Aynı sanayi dallarının Dördüncü Planın baz yılı olan 1978 yılındaki toplam payı ise, % 53,10 oranındadır. Tarıma dayalı sanayilerin genel olarak, imalat sanayii üretimi içerisinde payının düşürülme eğilimi sürmektedir. Ne var ki, Üçüncü Plana göre Dördüncü Planda tarıma dayalı sanayileri oluşturan çeşitli tüketim malları, ara ve yatırım mallarının, tarıma dayalı sanayi içindeki paylarına bakıldığında; tüketim malları üretenlerin tarıma dayalı sanayi içindeki payları azalırken, ara ve yatırım mali üretenlerin payının arttığı gözlenmektedir(43).

Üçüncü Planın son yılı olan 1977 yılındaki % 48,44'lük tarıma dayalı sanayi üretimi öngörüşünün, Dördüncü Plan sonu için de hemen hemen aynı (%48,10) olması, bilinen nedenlerle gerçekleştirilemeyen sanayide yapısal dönüşüm olgusunu, başka bir açıdan da göstermektedir.

Yine Tablo 17'ye göre, Dördüncü Plan döneminde imalat sanayinin, alt sektör büyüme hızlarının basit ortalaması olarak elde edilen yıllık % 12,9'luk bir hızla büyümesinin hedeflendiği anlaşılmaktadır. Aynı dönemde, tarıma

(43) Bu konuda elde edilen oranlar ayrıntıya girmek için verilmemiştir.

dayalı sanayilerin yıllık ortalama büyüme hızı; ilgili sektörlerin basit ortalaması olarak, % 11,2'dir. Görüldüğü gibi, Dördüncü Plan döneminde de tarıma dayalı sanayilerin ortalama yıllık büyüme hızı, imalat sanayiinin ortalama büyüme hızından düşüktür. Bu durum, İkinci ve Üçüncü Plan eğilimlerine uygun düşmektedir.

Ancak, eğilim saptamasını tarıma dayalı sanayileri, alt sektörler itibariyle ele alarak yapmakta yarar vardır. Nitekim, tüketim malları sanayilerini oluşturan tüm tarıma dayalı sanayilerin üretim artış hızları, gerek tarıma dayalı sanayiler ortalamasından, gerekse toplam imalat sanayi ortalamasından düşüktür. Buna karşın, özellikle gübre ve tarım alet ve makinelerinin üretim artış hızları, her iki grup ortalamalarından oldukça yüksektir. Alt gruplar itibariyle de elde edilen bu sonuç, İkinci ve Üçüncü Plan eğilimlerine uygundur.

İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Planların; sanayide yapısal dönüşüm hedefleri, Türk ekonomisinin sanayileşme sürecinde, ara ve yatırım malları sanayiilerine ağırlık verme aşamasında olduğunu göstermekte; bilinen bu durum, konumuz açısından özellikle gübre ve tarım alet ve makineleri sanayiilerinin, genel olarak imalat sanayiinin büyüme hızından daha yüksek bir oranda büyümesinin öngörülmesi ile önem kazanmaktadır. Başka bir deyişle; tarımsal girdi kullanan sanayilerin değil, tarıma modern girdiler sağlayan sanayi-

Tablo 18

İmalat Sanayii İhracat Tahminleri
(1978 Fiyatlarıyla, Milyon TL)

S e k t ö r l e r	1978	1983	1983 İhracat Payları(%)
x Gıda	11 494,0	21 671,8	21,41
x İçki	235,6	650,0	0,64
x Tütün	6 038,8	8 000,0	7,90
x Dokuma ve giyim	6 501,0	19 002,3	18,77
x Orman ürünleri	60,0	600,0	0,59
x Kağıt	-	252,5	0,24
Basım	9,1	28,0	0,02
x Deri ve mamulleri	1 534,7	7 426,0	7,33
Lastik	1,0	1 539,0	1,52
Plastik	60,0	300,0	0,29
Kimya	732,2	5 101,0	5,03
Petro-kimya	778,4	3 586,0	3,54
Petrol ürünleri	1 204,0	4 838,6	4,78
xx Gübre	-	-	-
Çimento	601,3	1 922,0	1,89
Pişmiş kil	16,9	850,0	0,83
Cam	630,8	2 405,2	2,37
Seramik	86,5	382,0	0,37
Demir-çelik	490,3	5 615,8	5,54
Demir dışı metaller	747,0	2 533,2	2,50
Madeni eşya	266,0	1 500,0	1,48
Makine imalat	375,0	3 193,0	3,15
xx Tarım alet ve makineleri	15,0	2 305,0	2,27
Elektrik makineleri	26,0	335,0	0,33
Elektronik	75,0	550,0	0,54
Karayolu taşıtları	247,0	4 602,0	4,54
Demiryolu taşıtları	104,5	1 069,5	1,05
Gemi inşa	127,1	700,0	0,69
Ölçü aletleri	11,0	214,0	0,21
Uçak imalat	2,8	50,0	0,04
T o p l a m	32 471,0	101 222,6	100,00

Kaynak: 1978 ve 1983 ihracat tahminleri; D.B.Y.K.P., s.236, Tablo: 141'den alınmış, ihracat payları tarafımızdan hesaplanmıştır.

x : Tarımsal girdi kullanan sanayiler.

xx : Tarıma girdi veren sanayiler.

lerin, kalkınmanın bu aşamasında öncelikli bir konuma sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Dördüncü Plan dönemindeki imalat sanayii ihracat tahminlerine ilişkin bazı eğilimleri Tablo 18'den çıkarabiliriz.

Tablo 18'e göre, 1983 yılı itibariyle tarıma dayalı sanayilerin toplam imalat sanayii ihracat tahmini içindeki payı, % 59,15'dir. Bu pay, Dördüncü Planın baz yılı olan 1978 için % 79,70 olarak hesaplanmıştır. İhracat yapısında, plan dönemi başı ile sonu arasındaki bu gelişme eğilimi, İkinci ve Üçüncü Plan eğilimlerine uygundur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, sanayideki yapısal dönüşümün iç görünümü ile bu değişimin dışa yansıyan yanı, birbirini tamamlar niteliktedir.

E. BEŞİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDA TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMENİN YERİ

Son olarak Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989) döneminde, imalat sanayiinin üretimle ilgili hedefleri Tablo 19'da verilmiştir.

Tablo'ya göre, plan dönemi son yılı olan 1989 yılında toplam imalat sanayii üretimi içerisinde, tarıma dayalı sanayilerin payının % 52,85 olması hedeflenmiştir. Aynı sanayi dallarının, Beşinci Planın baz yılı olan 1984 yılındaki toplam payı ise % 55,05 oranındadır.

Tablo 19

İmalat Sanayii Üretim Hedefleri, Üretim Payları, Artış Hızları
(1983 Fiyatlarıyla, Milyon L)

S e k t ö r l e r	1984	1989	1989 Plan Dönemi	
			Üretim Payları(%)	Artış Hızı(%)
Tüketim malları	((4.347.913)	(5.937.469)	(43,99)	(6,4)
x Gıda	2.733.441	3.698.646	27,40	6,2
x İçki	119.004	150.327	1,11	4,8
x Tütün	226.770	283.810	2,10	4,6
x Dokuma	638.582	856.546	6,35	6,0
x Hazır gişim	304.873	515.831	3,82	11,1
x Ağaç mobilya	304.873	295.455	2,19	5,9
x Ayakkabı	103.593	136.954	1,01	5,7
Ara malları	(3.883.729)	(5.532.261)	(40,99)	(7,3)
x Çırcırlama	126.750	137.500	1,02	1,6
x Ağaç ve Mantar ürün.	346.623	464.545	3,44	6,0
x Kağıt	68.488	92.210	0,68	6,1
Basım	89.475	109.550	0,8	4,1
x Deri ve kürk işleme	89.348	128.001	0,95	7,5
Lastik	103.712	144.108	1,07	6,8
Plastik	110.930	155.590	1,15	7,0
Kimya	362.640	522.380	3,87	7,6
Petro-kimya	206.799	308.740	2,29	8,3
Petrol ürünleri	1.151.728	1.653.450	12,25	7,5
xx Gübre	145.873	198.900	1,47	6,4
Çimento	140.381	224.748	1,67	9,9
Pişmiş kil	121.617	153.350	1,14	4,7
Cam	82.715	114.480	0,85	6,7
Seramik	28.617	44.515	0,33	9,2
Demir-çelik	535.789	839.600	6,22	9,4
Demir dışı metaller	172.253	240.594	1,78	6,9
Yatırım malları	(1.273.350)	(2.027.439)	(15,02)	(9,7)
Madeni eşya	291.500	409.000	3,03	7
Elektriksiz makine	196.000	298.000	2,21	8,7
xx Tarım makineleri	107.919	176.990	1,31	10,4
Meslek Bil. Ölçü	8.660	13.350	0,10	9
Elektrikli makineler	185.948	295.163	2,19	9,7
Elektronik	85.524	153.500	1,14	12,4
Karayolu taşıtları	326.700	563.020	4,17	11,5
Demiryolu taşıtları	35.536	60.991	0,45	11,4
Gemi inşa	33.267	53.575	0,40	1,0
Uçak imalat	2.296	3.850	0,03	10,9
T o p l a m	9.504.992	13.497.169	100,00	7,4(a)

Kaynak: 1984 ve 1989 üretim hedefleri, üretim payları ve artış hızları; B.B.Y.K.P., s.69, Tablo: 40'dan alınmıştır.

(a): 7,4 oranı, basit aritmetik ortalama ile elde edilmiştir.

x : Tarımsal girdi kullanan sanayiler.

xx : Tarıma girdi veren sanayiler.

Beşinci Planın hedef ve politikalarının büyük ölçüde önceki planlardan farklı olduğu bilinmektedir. Nitekim önceki planlarda, toplam imalat sanayii üretimi içerisinde, tarıma dayalı sanayilerin payının, bir önceki plana kıyasla giderek düşürülmesinin hedeflenmesine karşın; Beşinci Planın hedeflemiş olduğu oran, Dördüncü, hatta Üçüncü Plana kıyasla daha yüksektir. Gerçi baz yılının oranından (% 55,05) daha düşük bir oran (% 52,85) belirlenmekle birlikte, süregelen düşüş hızı eğiliminin bu plan döneminde aynen görülmediği söylenebilir. Başka bir açıdan; Beşinci Planın, toplam imalat sanayii üretimi içinde tarıma dayalı sanayilere verdiği önem, Üçüncü ve Dördüncü Planlardan daha yüksektir. Oranı yükselten sanayi dallarının özellikle, tüketim malları sanayiiilerinden olması, sanayileşme süreci ve stratejisi açısından ilginçtir. Esasen bu durumun, Dördüncü Plan döneminde izlenmesi amaçlanan kalkınma, sanayileşme ve dış ticaret politikalarının doğal bir sonucu olduğu söylenebilir.

Yine Tablo 19'a göre Beşinci Plan döneminde imalat sanayiinin alt sektör büyüme hızlarının basit aritmetik ortalaması olarak elde edilen yıllık % 7,4'lük bir hızla büyümesinin öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Aynı dönemde tarıma dayalı sanayilerin, yıllık ortalama büyüme hızı, ilgili sektörlerin basit aritmetik ortalaması olarak % 6,3'tür. Beşinci Plan döneminde de tarıma dayalı sanayilerin ortalama yıllık büyüme hızı, imalat sanayiinin ortalama büyüme

hızından düşüktür. Bu konudaki önceki eğilim aynen sürmektedir. Buradaki göze çarpan özellik ise, Beşinci Planın her iki grup sanayi için önceki planlardan oldukça düşük bir büyüme hızını öngörmüş olmasıdır. Bu durum da, Beşinci Planın amaç önceliklerine uygun düşmektedir. Başka bir deyişle Beşinci Plan, Türk plan uygulamasından, yalnızca sanayileşmenin içeriği itibariyle değil, dinamiği açısından da önemli ölçüde farklı bir nitelik göstermektedir.

Tarıma dayalı sanayileri oluşturan alt sektörler itibariyle büyüme hızları dikkate alındığında şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır: Hazır giyim dışında, tüketim malları sanayilerini oluşturan tüm tarıma dayalı sanayilerin; ara malları sanayilerini oluşturan deri ve kürk işleme dışında tüm tarıma dayalı sanayilerin -özellikle öncekilerin tersine gübre sanayinin-, büyüme hızları imalat sanayii ve tarıma dayalı sanayilerin -gübre dışında- büyüme hızı ortalamalarından düşüktür. Buna karşın hazır giyim ve tarım alet ve makineleri sanayilerinin büyüme hızları imalat sanayii büyüme hızından önemli ölçüde yüksektir.

Beşinci Plan dönemindeki imalat sanayii ihracat tahminlerinden de bazı eğilimleri ortaya koymak, özellikle bu plan açısından yararlı olacaktır.

Tablo 20'ye göre, 1989 yılı itibariyle tarıma dayalı sanayilerin, toplam imalat sanayii ihracat tahmini içindeki payı % 68,1'dir. Planın baz yılı olan 1984 için bu pay % 67,8 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 20
İmalat Sanayii İhracat Tahminleri
(1983 Fiyatlarıyla, Milyon ₺)

S e k t ö r l e r	1984	1989	1989 İhracat Payları (%)
Tüketim malları	(751.258)	(1.323.710)	(61,54)
x Gıda	255.589	446.624	20,76
x İçki	2.617	4.705	0,21
x Tütün	72.808	80.472	3,74
x Dokuma	206.524	320.782	14,91
x Hazır giyim	203.684	446.198	20,74
x Ağaç mobilya	7.169	19.329	0,89
x Ayakkabı	2.868	5.601	0,26
Ara malları	(395.386)	(557.691)	(25,93)
x Çırcırlama	55.680	55.680	2,58
x Ağaç ve mantar ürün.	10.890	21.189	0,98
x Kağıt	8.014	14.085	0,65
Basım	1.696	3.464	0,16
x Deri ve kürk işleme	896	2.688	0,12
Lastik	11.202	14.472	0,67
Plastik	6.280	14.448	0,67
Kimya	27.070	56.059	2,60
Petro-kimya	35.876	58.389	2,71
Petrol ürünleri	57.473	65.789	3,05
xx Gübre	6.573	0	0
Çimento	24.836	33.345	1,55
Pişmiş kil	6.356	8.961	0,41
Cam	24.737	35.845	1,66
Seramik	3.517	5.247	0,24
Demir-çelik	96.369	141.139	6,56
Demir dışı metaller	17.922	26.884	1,24
Yatırım malları	(130.623)	(269.520)	(12,59)
Madeni eşya	24.520	61.671	2,86
Elektriksiz makine	19.043	36.983	1,71
xx Tarım makineleri	28.185	49.871	2,31
Meslek bil. ölçü	500	1.300	0,06
Elektrikli makineler	22.403	46.643	2,16
Elektronik	1.456	7.050	0,32
Karayolu taşıtları	25.793	47.046	2,18
Demiryolu taşıtları	67	224	0,01
Gemi inşa	5.814	12.322	0,57
Uçak imalat	0	0	0
Diğerleri	2.843	6.409	0,51
T o p l a m	1.277.267	2.150.922	100,00

Kaynak: 1984 ve 1989 ihracat tahminleri, B.B.Y.K.P., s.70, Tablo:
41'den alınmış, ihracat payları tarafımdan hesaplanmıştır.

x : Tarımsal girdi kullanan sanayiler.

xx : Tarıma girdi veren sanayiler.

Beşinci Planın tarıma dayalı sanayi ürünleri ihracatının baz yılına göre daha yüksek tahmin edilmiş olması, önceki plan eğilimlerine uygun değildir. Başka bir deyişle, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, tarıma dayalı sanayi ürünleri ihracatının, toplam imalat sanayii ürünleri ihracatı içerisindeki payını artırmayı amaçlamıştır.

Nitekim, yukarıda da ortaya konulduğu gibi, toplam imalat sanayii üretimi içinde özellikle tüketim malı sanayiilerini oluşturan tarıma dayalı sanayilere verilen önemin nedeni, bu ürünlerin daha yüksek oranlarda ihraç edilebilmeleri gereğinden doğmaktadır. Başka bir açıdan bakıldığında Beşinci Plan özellikle tüketim malı sanayiilerini oluşturan tarıma dayalı sanayilerin ihracatına, toplam imalat sanayii ürünleri ihracatı içerisinde, en azından bir eğilim olarak, daha fazla önem vermiş görünmektedir. Bu durumda, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planını öncekilerden ayıran önemli göstergelerden birisi olarak kabul edilebilir. Bu tercih, bir yandan özellikle tüketim malları ihracatını arttırma isteğini yansıtırken; öte yandan da uygulamak istenen genel kalkınma politikasının bir gereği olarak anlaşılabilir.

S O N U Ç

Bilindiği gibi kalkınma, üretimin ve kişi başına düğen gelirin arttırılması ile birlikte; ekonomik, sosyal ve kültürel yapının da değiştirilmesidir. Ancak azgelişmiş ülkelerde kalkınmayı zorlaştıran; nüfus baskısı, yetersiz sermaye birikimi, ikili yapı, dış ticaretin geriletici etkisi gibi faktörler vardır.

Kalkınma sorunun içeriği ve kalkınma süreci hemen hemen tüm azgelişmiş ülkeler için sanayileşme olgusu ile özdeştir. Ancak kalkınmanın temel aracı olan sanayileşme tipinin nasıl olacağı konusunda değişik görüşler vardır. Çünkü her ülkede doğal kaynak durumu, sermaye birikimi, eğitim ve teknik bilgi düzeyi, iç piyasanın büyüklüğü, döviz girişinin durumu ve kalkınma politikaları farklıdır.

Uygulanan sanayileşme stratejilerinden; ilkel ürünlerde uzmanlaşma ve ithal ikamesi uygulandıkları ilk yıllarda hızlı bir gelişme sağlarlar. Ancak yapısal dönüşümlere sıra geldiğinde - ihracat yapısının sanayi ürünlerine, ithal ikamesinin de yatırım mallarına kayması gibi- ülkeler zorlanır. İhracata yönelik sanayileşmede ise, daha işin başında hızlı bir ithal ikamesinin uygulanmış olması gerekir. Azgelişmiş ülkelerde, bunun başarı ile tamamlanması çok zordur. Çünkü en önemlisi, döviz imkanları bu stratejinin uygulanmasını kısıtlar.

Azgelişmiş ülkelerde kalkınma programlarının sanayileşmeye dayanmasının en önemli nedeni, ülkenin mevcut kaynaklarını en iyi şekilde kullanarak kişi başına düşen geliri artırmaktır. Bu tür ülkelerde başlıca gelir kaynağı tarım olduğundan, kalkınmadaki ilk hareket tarımdan gelmelidir. Tarımsal üretimle bütünleşebilen bir sanayileşme tercihi olan tarıma dayalı sanayileşme, bu yüzden büyük önem taşır. Tarıma dayalı sanayiler, hem tarımsal girdi kullanan sanayilerden, hem de tarıma girdi veren sanayilerden oluşur. Tarıma dayalı sanayileşmedeki gelişim seyri; tarım sektörünü geliştirerek tarım üretimini ve verimini artırmak, tarım ürünlerini en iyi şekilde değerlendirecek sanayiler kurmak şeklindedir. Tarıma dayalı sanayileşmede elverişlilik gösteren bir potansiyelden yararlanılarak, en azından kısa ve orta dönem için kalkınma süreci başlanabilecek ve ekonomik gelişme belirli bir hıza kavuşturulabilecektir.

Türkiye'de de, Planlı dönemde değişik sanayileşme stratejileri izlenmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında vurgulanabilecek en önemli stratejik tercih; kalkınmanın sanayileşme ile sağlanabileceğinin kabul edilmesidir. Ancak sanayi sektörünün gelişebilmesi için tarımda belirli ve ileri hedeflere ulaşılması gerektiği de ileri sürülmektedir. Fakat bu amacın arkasında, çok önemli bazı üretim mallarını iç kaynaklardan sağlamak mümkün olamayacağından, bu malların, tarımsal ürünler ve hammadde ihracatından elde edilecek döviz gelirleri ile ithal edilmesine çalışmak yatmaktadır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı da, ilk plan ile benzerlik göstermektedir. Sanayileşme, tarımdaki verimliliği artırarak, tarım ürünlerinin değerlendirilmesini sağlayıcı yönde gerçekleşecektir. Böylece tarım sektörünün sağlam bir bünyeye kavuşturulması amaçlanmıştır. Ayrıca kalkınmanın sanayileşme ile olacağı açıkça vurgulanmaktadır. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planınının, tüketim malları sanayiini iç ve dış talep koşullarına uydurmaya, ara malları sanayiini verimli kılmaya ve yatırım malları sanayiini kalkınmanın motoru durumuna getirmeye yönelik politikası; bir yandan geleneksel sanayileşme sürecinin gereklerini yerine getirmeye çalışan, öte yandan da önceki sağlıklı gelişmelerin sakıncalarını gidermeyi amaçlayan bir görünüm taşımaktadır.

İlk üç plan döneminde bazı politika değişimleri olmasına rağmen, örneğin ithal ikamesi her dönemin değişmez

politikası olmuştur. Üçüncü Planın en önemli hedefi, sanayiinin ekonomideki payının büyümesi ve bunun toplumdaki yapısal bir değişmeyi sağlayacak boyutta olmasıydı. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında bu amaç yeni bir çerçevede ele alınırken, Üçüncü Plan döneminde Türkiye'nin dış ticaret hadlerinde belirgin bir bozulma olması; Dördüncü Plan döneminde, ülke avantajlarını kısa sürede artıracak politika seçeneklerinin saptanmasını zorunlu kılmıştır. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında üretim yapısının; doğal kaynakları, insan gücü potansiyeli, coğrafi durum, dış rekabet imkanları ve dünya dış ticaretinin şartları dikkate alınarak, mal kıtlıklarına yol açmayacak şekilde belirleneceği ileri sürülmektedir. Başka bir deyişle, Beşinci Plan, ülkenin mevcut ekonomik yapı ve potansiyelini kısa dönemde iç ve dış koşullara uygun bir duruma getirecek bir kalkınma politikasını temel almıştır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, dönem boyunca toplam imalat sanayii üretimi içinde tarıma dayalı sanayilerin payı düşme göstermektedir. Bu düşme eğilimi İkinci B.Y.K.P., Üçüncü B.Y.K.P. ve Dördüncü B.Y.K. Planında da sürmektedir. Ancak Beşinci Planda, bu düşme eğilimi öncekilere oranla çok daha azdır. Birinci Planda, Tarıma dayalı sanayilerin ortalama yıllık artış hızı, imalat sanayiine oranla yüksektir. Ancak sonraki Plan dönemlerinde bu durum tersine dönmektedir. Tarıma dayalı sanayilerin ortalama yıllık artış hızı, imalat sanayii artış hızından düşüktür.

Fakat söz konusu planlarda, birinci planın aksine ortalama yıllık artış hızı, imalat sanayii artış hızından düşük olmasına rağmen, özellikle ara malları ve yatırım malları sanayiiilerinden olan tarıma dayalı sanayi kollarının yıllık artış hızları, imalat sanayii artış hızından yüksektir. Tarıma dayalı sanayilerin büyüme hızlarının, imalat sanayi büyüme hızından düşük olması; modern tarıma dayalı sanayilerden değil, geleneksel, tarımsal girdi kullanan sanayilerden ileri gelmektedir. Gerçekten de tarımsal girdi kullanan tarıma dayalı sanayiler bilinçli bir saniyeleşme stratejisinin ilk dönemlerinde önem kazanmakta, sanayileşme hareketini başlatabilmektedir.

İhracat durumu da, üretimle birbirini tamamlar durumdadır. İkinci Plan döneminde sınai ürün ihracatının yaklaşık 3/4'ü tarımsal girdi kullanan sanayilerce sağlanmaktadır. Ancak ihracatın azaltılma eğilimi vardır. Bu eğilim Beşinci Plan'a kadar aynı şekilde sürmektedir. Ayrıca, sanayideki yapısal değişim öngörüsüne uygun olarak, toplam sınai mal ihracatı içinde, özellikle geleneksel nitelikteki tarıma dayalı sanayilerin payının azaltılması sözkonusudur. Ancak Beşinci Planda; tarıma dayalı sanayi ürünleri ihracatının, toplam imalat sanayii ürünleri ihracatı içerisindeki payının artırılması amaçlanmıştır. Bu nedenle Beşinci Planda büyük bir farklılık göze çarpmaktadır. Bu farklılığın uygulanmak istenen genel kalkınma politikasından kaynaklandığı ve bu politikaya uygun düştüğü anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında ve Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planındaki tarıma dayalı sanayilerin, toplam imalat sanayi üretimi içindeki düşme eğiliminin devam etmesi, aynı eğilimin ihracatta da sürmesi, ancak Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında tarıma dayalı sanayi ürünler ihracatının, toplam imalat sanayii ihracatı içindeki payının artırılmasının amaçlanması ve tarıma dayalı sanayilerin büyüme hızlarının, imalat sanayii büyüme hızından genel olarak düşük olmasına rağmen, özellikle tarıma girdi veren tarıma dayalı sanayilerin büyüme hızlarının, imalat sanayii büyüme hızından yüksek olması, Türkiye'deki planlı dönemde tarıma dayalı sanayileşmenin gelişim aşamalarını ortaya koymaktadır.

Y A R A R L A N I L A N K A Y N A K L A R

- ÇIKIN Ayhan : Gelişmekte Olan Ülkelerde Kırsal Alan-
ların Sanayileşmesi ve Kooperatifler,
İzmir 1982.
- DPT : Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl (1963-
1967), Ankara 1963.
- DPT : Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl (1968-
1972), Ankara 1967.
- DPT : Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl (1973-
1977), Ankara 1972.
- DPT : Kalkınma Planı Dördüncü Beş Yıl (1979-
1983), Ankara 1979.

- DPT : Kalkınma Planı Beşinci Beş Yıl (1984-1989), Ankara 1985.
- HAN Ergül : Türkiye Ekonomisi, Eskişehir 1979.
- HAN Ergül : Türkiye'de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi, Eskişehir 1978.
- MANİSALI Erol : Gelişme Ekonomisi, İstanbul 1975.
- ROPKE W. : Zirai Memleketlerin Sanayileşmesi, (Çev. H. Çağıl), İPM, Cilt 2, Sayı 1.
- SAVAŞ Vural : Kalkınma Ekonomisi, İstanbul 1974.
- SAVAŞ Vural : Sanayileşmemiz Açısından Türkiye AET İlişkileri, İstanbul 1976.
- SAVAŞ Vural : Sanayileşme ve Entegrasyon, İstanbul 1977.
- SERİN Necdet : Türkiye'nin Sanayileşmesi, Ankara 1963.
- : Dünya Dosyası 37, 24 Eylül 1984, Pazartesi.
- : "İktisadi Kalkınmanın Zirai Cephesi", Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul 1964.